

**MINISTERUL EDUCAȚIEI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**„Astra”
în perioada 1940-1944**

**Conducător de doctorat:
Conf. univ. dr. VALER MOGA**

Drd. : OPREA ELENA-MĂDĂLINA

**Alba Iulia
2022**

CUPRINS

INTRODUCERE.....	7
CAPITOLUL I. ADAPTAREA ACTIVITĂȚII „ASTREI” LA CONDIȚIILE CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL.....	17
1.1. Adunările generale ale „Astrei”	17
1. 2. Membrii „Astrei”.....	31
1.3. Activitatea „Astrei” și a despărțămintelor sale.....	37
Activitatea despărțămintelor.....	37
Regionala „Astra Bănățeană”	43
Alegeri de președinți și de comitete de despărțăminte	47
Conferințele „Astrei”.....	49
1.4. Reorganizarea Secției Biopolitice. Acțiunile eugeniștilor „Astrei” sub conducerea lui Iuliu Moldovan.....	53
Reorganizarea Secției Biopolitice	53
1.5. Școlile țărănești - campanii pentru educația adulților și igiena națiunii.....	61
1.6. Patrimoniul și veniturile „Astrei”	69
Fondurile și fundațiile 1940-1944.....	69
Casele naționale.....	71
Venituri și subvenții.....	73
1.7. Bibliotecile „Astrei”	76
Biblioteca Centrală	76
Bibliotecile populare.....	80
1.8. Muzee, monumente de for public și preocupări pentru conservarea tradițiilor.....	82
CAPITOLUL II. PUBLICAȚIILE „ASTREI” ÎNTRE 1940 ȘI 1944.....	95
2.1. Revista <i>Transilvania</i>	96
Reconfigurarea	96
Mai multă rigoare științifică și un nou țel	98
Conținut, program editorial și angajarea în marea luptă istoriografică	105
„Epoca institutelor”	107
Un regionalism cu puternice accente etnocentriste	109
Bugetul revistei <i>Transilvania</i> și abonații săi	118
Cine erau abonații și din ce zone proveneau?	120

2.2. Revista <i>Buletin Eugenic și Biopolitic</i>	125
Terminologia și contextul istoric	125
Revista <i>Buletin Eugenic și Biopolitic</i>	129
Doctrina biopolitică a lui Iuliu Moldovan reflectată în <i>B.E.B.</i>	131
Discipolii lui Iuliu Moldovan și alți autori din <i>B.E.B.</i>	135
<i>Sora de ocrotire</i> - supliment al <i>B.E.B.</i>	153
2.3. Publicații ale „Astrei” sau apărute sub egida ei	155
Înființarea propriei tipografii. Istoria unui eșec comercial	155
Publicații pentru țărănime	159
<i>Foaia Poporului</i> , o gazetă destinată țăranilor (1943-1944)	159
<i>Biblioteca populară</i> - răspândirea cărții pentru popor	171
Publicații pentru intelectuali	174
<i>Biblioteca eugenică și biopolitică a „Astrei”</i> (1942-1944)	174
<i>Biblioteca „Astra”</i>	174
<i>Revue de Transylvanie</i> - o publicație de propagandă externă	176

CAPITOLUL III. CULTURA ÎN VIAȚA DE STAT SUB GUVERNAREA ION ANTONESCU. ROLUL „ASTREI” ÎN PROPAGANDA REGIMULUI

3.1. Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor	188
Conducere. Organizare. Evoluție	188
Școala. Învățământul primar, secundar și superior	190
Educația extrașcolară și premilităria	198
Universitatea „Regele Ferdinand I” Cluj-Sibiu	201
Biserica	207
3.2. Ministerul Propagandei Naționale	218
Propaganda prin presă	219
Propaganda prin radio	223
Propaganda prin cinema	226
Alte forme ale propagandei	229
Propaganda prin asociațiile culturale	234
3.3. Rolul „Astrei” în propaganda regimului antonescian	236
Atitudinea guvernului Ion Antonescu față de Dictatul de la Viena și de refugiații ardeleni	238

Poziția „Astrei” față de Dictatul de la Viena	241
Antrenarea „Astrei” în acțiunile pentru înzestrarea armatei și Împrumutul Reîntregirii	243
Programul „Astrei” privind românizarea în Ardeal și Banat	246
Proiectul de propagandă culturală a „Astrei” în Timoc și în Banatul sârbesc	263
Colaborarea cu Fundația Culturală Regală „Regele Mihai I”	264
Colaborarea cu Ministerul Propagandei Naționale și cu autoritățile locale	276
Cea de-a doua etapă. De la propaganda culturală proprie la propaganda coordonată și impusă de regim	279
CONCLUZII	299
BIBLIOGRAFIE	312
ANEXE	333

Cuvinte-cheie: „Astra”, asociaționism cultural, Iuliu Moldovan, educația adulților, eugenie, biopolitică, etnocentrism, naționalism, românizare, propagandă culturală, revista *Transilvania*, *Buletin eugenic și biopolitic*, *Foaia Poporului*, Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, Ministerul Propagandei Naționale, școala, biserica, Universitatea „Regele Ferdinand I” Cluj-Sibiu, Banatul sârbesc, guvernarea Ion Antonescu.

Înființată în Sibiu, la 1861, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* („Astra”), prin viziunea ei modernă și eforturile creatoare ale unor generații de intelectuali transilvăneni, a participat în toate etapele activității sale la progresul societății în cadrul căreia a activat. În 1950, „Astra” și multe alte societăți culturale au fost desființate printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri, după ce în ultimii doi ani le fusese aproape imposibil să mai desfășoare vreo activitate. Propaganda Asociațiunii, cu elementele sale, naționalistă și creștină care se radicalizaseră în timpul războiului, nu numai că era incompatibilă cu ideologia comunistă, dar reprezenta pentru aceasta un concurent primejdios.

Pentru „Astra”, perioada 1940-1944 a reprezentat începutul sfârșitului. Deși se confrunta cu dificultăți de tot felul, a trăit însă într-o eră a iluziilor, în slujba idealului creștin, național și eugenic. A fost răstimpul în care s-a sfârșit optimismul culturii naționale din anii democrației parlamentare (1919-1937), prin prăbușirea granițelor României în vara anului 1940, și s-a produs intrarea sub zodia totalitarismului care a dus în final la disoluția instituției, epurarea elitelor și etatizarea tuturor palierelelor vieții sociale.

„Astra” nu și-a uitat formele tradiționale de manifestare, ba dimpotrivă, și le-a augmentat, fiind nevoită să renunțe, în schimb, la cele în care predomina afișarea unui naționalism prea intens: șoimiadele, serbările, cortegiile etnografice, în general, manifestările fastuoase, spectaculoase, cu mulți participanți și mai ales, cu un auditoriu numeros. Reorganizarea activităților a inclus și adoptarea unui foarte pronunțat discurs naționalist, dată fiind și recrudescența propagandei revizioniste maghiare, cât și intensificarea aplicării principiilor biopolitice în tot procesul de analiză a patrimoniului etnic românesc. S-a accentuat în acest interval cronologic și programul de publicații, crescând în volum și în dinamizarea discursului Asociațiunii, care a căpătat puternice note etnocentriste.

În anii '40, „Astra” promova prosperitatea fizică, morală și intelectuală a națiunii române; își modifica statutele și își trasa noi direcții sub influența Secției Biopolitice conduse de Iuliu Moldovan, abordând cu exacerbare, din perspectiva salvării viitorului neamului, teme precum conservarea fondului etnobiologic, sporirea calitativă și cantitativă a capitalului biologic românesc și rolul familiei în aceste fenomene. Asociațiunea a fost intens preocupată de zonele unde elementul românesc era văzut a fi în pericol: zona secuiască, zona Banatului unde se înregistra o creșterea alarmantă a denatalității în rândul românilor și Munții Apuseni - zonă considerată de ei ca având „o mare puritate românească” și în care se înregistra o grea situație socio-economică. Ea a propus măsuri energice pentru a stopa acest declin etnic într-un amplu memoriu înaintat Ministerului de Finanțe, vizând o românizare profundă în multietnica Transilvanie. Țărănimea a

reprezentat grupul țintă al preocupărilor guvernului antonescian și ale Asociațiunii. Pe lângă dezvoltarea culturală, economică, materială și morală, în plus „Astra” propovăduia și creșterea calității biologice, continuând și accentuând anchetele sociale în anumite comune, cercetătorii fiind însoțiți și de echipe de medici.

Trecută printr-o permanentă reorganizare în perioada interbelică și formularea unui nou program adaptat lărgirii de teritoriu ce a urmat Unirii, „Astra” a trebuit să facă față unei concurențe acerbe pe piața culturală. Numărul foarte mare de organizații de profil care au activat până la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial avea „darul” de a dezorienta țăranul și de a pulveriza energiile celor care acționau în domeniul pedagogiei națiunii. Nu de puține ori s-au înregistrat animozități în plan local, unde intelectualii erau grupați în jurul unor organizații diferite, concurente pe piața actorilor culturali.

Școala și biserica au fost cele două instituții pe care Asociațiunea s-a bazat în activitatea sa culturală și eugenică, cei mai mulți dintre conducătorii organizațiilor sale fiind fie profesori, învățători, fie preoți. Mai mult chiar, cadrele didactice au îmbinat activitatea lor extrașcolară cu aceea a „Astrei”. Această întrepătrundere de roluri și extindere a activității profesionale în afara mediului instituțional a fost o caracteristică a intelectualilor din mediul rural ardelean. Misiunea lor didactică s-a iradiat și în câmpul cultural al Asociațiunii. Într-o mai mică măsură afirmația se poate extrapola și mediului urban, mult mai greu de impresionat, de atras, de pătruns și de menținut într-o emulație colectivă de lungă durată, dată fiind și lipsa de omogenitate a grupului beneficiar. Caracterizat prin mercantilism, pragmatism și individualism, mediul urban a făcut obiectul altor tipuri de abordări.

Creșterea gradului de participare la actul culturii, orientat cu predilecție spre elementul etnic românesc – ridicarea spirituală a neamului - a fost o preocupare constantă pentru regimul antonescian, care a apelat și a folosit toate pârghiile puterii pentru a convinge elementele intelectuale ale epocii, atât din mediul urban, cât și din cel rural, să participe la această „operă de reconstrucție națională”, cum era denumită generic politica internă a regimului, o restructurare morală a întregii societăți, care a urmărit în primul rând disciplinarea și instaurarea ordinii în corpul națiunii. În Transilvania, trebuie evidențiată însă distincția între dorința de a colabora cu regimul a unei părți a elitelor și dorința sinceră, patriotică, benevolă în contextul militar al epocii și al dureroaselor pierderi teritoriale din 1940. În cazul unora, motivația a fost dublată și de o frumoasă remunerație, ceea ce a condus către angajarea în folosul statului sau aservirea față de regimul dictatorial al lui Ion Antonescu.

Între cele două atitudini posibile, unde s-a plasat „Astra”?

Demersul de față încearcă să afle răspunsuri și mai precise la întrebări precum: ce rol a jucat instituția în acest regim totalitar? Care a fost gradul ei de implicare? Câți dintre membrii conducerii Asociațiunii au acceptat propunerea colaborării?

Dacă nu ar fi primit ajutor guvernamental care ar mai fi fost realizările „Astrei” într-o perioadă extrem de dificilă precum cea a războiului? Ar fi supraviețuit regimului?

Ce fel de propagandă a făcut Asociațiunea în acest interval? Pentru regim sau pentru un ideal național? Sunt întrebări cărora încercăm să le găsim răspunsuri pornind de la analiza documentelor, a memorialisticii și a publicațiilor centrale ale instituției.

Colaborarea cu regimul antonescian a avut drept motivație principală, pe lângă evidentele presiuni ale puterii centrale, și aceea a obținerii unor fonduri care să ducă la aplicarea programului biopolitic al lui Iuliu Moldovan. Afinitățile ideologice de dreapta au deschis calea unei colaborări ce s-a remarcat vizibil începând cu 1943, când „Astra” s-a angajat direct în politica de propagandă transformându-se într-un difuzor al regimului. Mai mult, și rezultatele activității Asociațiunii vorbesc de la sine: creșterea veniturilor, a numărului de membri, a rețelei cercurilor culturale, a numărului de școli țărănești, a conferințelor, a publicațiilor etc. Ce a alimentat această efervescență? Doar un ideal național? Care a fost prețul plătit de „Astra” pentru subvențiile guvernului antonescian?

Cercetarea de față și-a propus să reliefeze luminile și umbrele „Astrei” între 1940 și 1944 iradiate în societatea puternic afectată, asemenea Asociațiunii, de război și de un regim dictatorial militar. Tema „Astra” este una foarte complexă, vastă tocmai de aceea va avea mereu nevoie de cercetări viitoare, de actualizare, atât la nivel local, cât și național. Scopul prezentului studiu este acela de a aprofunda cunoașterea unui fragment temporal relativ scurt din istoria acestei instituții culturale în vederea evidențierii și a completării imaginii activității ei, apreciind că acesta este un demers firesc în contextul apariției unor contribuții istoriografice recente. De asemenea, am urmărit să relievez relațiile mai puțin cunoscute ale Asociațiunii cu regimul dictatorial antonescian și rolul pe care l-a jucat în propaganda națională a momentului, urmărind totodată, și activitatea „Astrei” în legătură cu alte societăți culturale (Fundatia Culturală Regală „Regele Mihai I”) sau instituții din România (Consiliul de Patronaj al Operelor Sociale, Universitatea „Regele Ferdinand I” Cluj-Sibiu ș.a).

Accesarea unei bibliografii de specialitate, inherentă unui astfel de demers, a fost uneori dificilă din cauza contextului pandemic SARS-CoV-2 instalat în martie 2020, reorientându-mi cercetarea în bună parte spre mediul online care a oferit multe studii digitizate și disponibile în diferite baze de date.

Sursele arhivistice consultate se află la sediul Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale ale României - fond *ASTRA-Sibiu. Situația administrativă (1940-1944)*; fond *Presa ASTREI*: registrul evidența abonamentelor la revista *Transilvania* (1929-1946); Registru despre cheltuielile tipografiei „Foaia Poporului” și Revista *Foaia Poporului* (1943-1944); Registru inventar „Foaia Poporului” (1944-1947). La sediul Arhivelor Naționale ale României am consultat fondurile *Ministerul Propagandei Naționale. Contencios*; *Ministerul Propagandei Naționale. Contabilitate* și *Ministerul Finanțelor. Direcția Mișcarea Fondurilor*.

Cercetarea bibliografică s-a derulat la sediul Bibliotecii Județene „Astra” Sibiu prin consultarea publicațiilor din fondul *Periodice - Foaia Poporului* (Sibiu), *Sora de Ocrotire*, *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), *Vieața Universitară* (Cluj-Sibiu), *Revue de Transylvanie* (1940-1944), *Dacoromania. Buletinul „Muzeului Limbii Române”* (1938-1948), *Geopolitica și geoistoria. Revistă română pentru sud-estul european* etc. Parcurgerea periodicelor *Transilvania*, *Buletin eugenic și biopolitic*, *Calendarul „Astrei”* (1940-1944), *Buletinul Extensiunii Universitare*, *Anuarul Universității Cluj* (1938-1942) și altele s-a făcut online.

Consultarea unei variate bibliografii și periodice s-a efectuat de asemenea la sediul Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” București, Biblioteca Metropolitană București (sediul central) sau pe site-ul Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, la sediul Bibliotecii Județene „Vasile Voiculescu” Buzău, al Bibliotecii Muzeului Județean Buzău și în alte biblioteci particulare aparținând unor istorici buzoieni.

Un instrument deosebit de util au fost colecțiile de documente *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, editate de Marcel-Dumitru Ciucă *et alii*, la București, între 1997 și 2007 (11 volume), diverse anuare publicate de instituții culturale sau științifice din epocă. De asemenea, lucrările unor autori precum Onisifor Ghibu, Eugen Hulea, Iuliu Moldovan, Gheorghe Preda au constituit surse importante pentru studiul de față. Când privește bibliografia de specialitate, principalele surse au fost cele care au tratat istoria Asociațiunii. Menționăm aici contribuțiile lui Victor Grecu, Elena Macavei, Pamfil Matei, Valer Moga, Dumitru Tomoni ș.a. Contextul general al epocii a făcut obiectul unor ample lucrări speciale semnate de autori precum Dorel Bancoș, Dennis Deletant, Andreas Hillgruber, Keith Hitchins, Lucian Nastasă-Kovács, Irina Nastasă-Matei, Zigu Ornea, Vasile Pușcaș, Aurică Simion, Ottmar Trașcă, Valentin Vasile și Leon Volovici sau lucrări și studii tematice publicate de Mioara Anton, Filaret Acatrinei, Viorel Achim, Eugen Denize, Stelian Mîndruț, Liliana Mușețeanu, Dragoș Sdrobiș ș.a.

Eugenismul și rolul școlii eugenice de la Cluj de sub conducerea lui Iuliu Moldovan au făcut obiectul unor cercetări efectuate anterior de Maria Bucur și Marius Turda, dar și de alții

precum Octavian Buda, Lucian Butaru ori Vladimir Solonari, fiind o temă care a „apărut” în ultimul deceniu în arealul științific românesc, contribuțiile lui Marius Turda fiind definitorii în investigarea acestui curent medical românesc corelat cu trendul general european sau mondial.

CAPITOLUL I care tratează adaptarea activității „Astrei” la condițiile celui de-al Doilea Război Mondial a avut la bază sursele istorice aflate la Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale ale României care au fost fotocopiate integral pentru intervalul ales. Demersul nostru științific și-a propus să prezinte o analiză obiectivă, pornind de la textul documentelor, a raporturilor dintre „Astra” și statul român, în atmosfera anilor de război, în vederea înțelegerii evoluției acestei instituții și a fenomenelor culturale în Transilvania. Au fost astfel prezentate adunările generale ale „Astrei”, evoluția numărului de membri, activitățile specifice derulate de despărțăminte amplificate prin infuzia de capital venită dinspre București și sub stricta coordonare a lui Iuliu Moldovan, reorganizarea Secției Biopolitice și acțiunile eugeniștilor cu precădere în mediul transilvan, fenomenul educației adulților orientat cu predilecție spre segmentul feminin („școlile de mame”) cu o foarte pronunțată componentă eugenică, sursele bugetare și patrimoniul Asociațiunii și alte aspecte legate de bibliotecile și muzeele „Astrei”.

„Astra” nu doar s-a adaptat la evenimentele politice și militare, ci chiar a ales calea alinierii la politica regimului dictatorial și s-a subordonat acestuia, participând la propaganda oficială a statului. Începută sub regimul carlist prin includerea în Serviciul Social, autosubordonarea „Astrei” a căpătat accente mult mai ample sub regimul antonescian, participând la construcția propagandistică a acestuia și la modelarea societății în conformitate cu principiile statului etnocrat. Asociațiunea a devenit un difuzor de propagandă în Transilvania și Banat, la fel cum și Fundația Culturală Regală „Mihai I” a devenit în Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina. Această linie a subordonării a fost trasată și definitivată de Iuliu Moldovan, deși au existat voci reticente (nu însă și vehemente) în comitetul central care se pronunțau pentru menținerea unei oarecare independențe. Incapabil să adreseze guvernului un refuz, Iuliu Moldovan a luptat pentru obținerea aprobării, din partea comitetului central, de aliniere la cerințele regimului. Mai mult, a văzut în împrejurările momentului oportunitatea de a putea aplica, în sfârșit, programul său biopolitic în Transilvania și Banat. S-a înregistrat astfel o radicalizare a activității în acest domeniu, Secția Biopolitică a „Astrei”, cu subsecția de ocrotire a familiei având desigur rolul de a implementa măsuri concrete din planul ideilor în cel al practicii. Reorganizarea secției s-a produs într-un context în care memoriul privind românizarea propus de „Astra” în Transilvania primise acordul inițial al guvernului iar fondurile primite de la CPOS în

primăvara lui 1942, în valoare de 5.000.000 de lei, erau disponibile pentru activitățile eugenice. Adunările generale ale Asociațiunii au avut rolul de a „oficializa” politica *de facto* a eugeniștilor aflați în fruntea instituției.

Tranziția la un nou regim a fost una rapidă și disponibilitatea conducerii s-a văzut încă din momentul în care i se oferiseră Mișcării Legionare locuri în comitetul central. Adaptarea „cerută” de condițiile vieții în noul context politic, dominat de starea de război, a fost impusă de Iuliu Moldovan. El a urmărit să realizeze o reformă structurală și funcțională a efectivului Asociațiunii și a cercurilor culturale. Intensificarea acestor activități s-a realizat sub imperiul noilor realități care făceau posibilă o mai eficientă aplicare a biopoliticii în teritoriu, acolo unde se aflau adevărații beneficiari ai „Astrei”. El a acordat o importanță deosebită reformării corpului Asociațiunii, urmărind să creeze structuri instituționale stabile și mai ales dinamice care să fie angajate în aplicarea programului său eugenic și biopolitic. Modificările semnificative ale cadrului socio-economic, politic și ideologic au favorizat această reformă structurală iar Iuliu Moldovan a mobilizat întreaga resursă umană aducând în fruntea despărțămintelor noi președinți și comitete de conducere cu oameni mai atașați principiilor biopolitice, mai tineri și mai energici. Nenumăratele vizite în teritoriu ale lui Gheorghe Preda și Eugen Hulea au urmărit în primul rând acest obiectiv - fortificarea și augmentarea bazei Asociațiunii prin creșterea efectivului de membri și revitalizarea acțiunilor culturale și eugenice în comune. Impactul acestei strategii la scara întregii Asociațiuni, care urmărea să crească totodată și prestigiul și dominația culturală a instituției în provincie, e relevat de creșterea masei de aderenți și a despărțămintelor (inclusiv prin asimilarea căminelor culturale ale Fundației Culturale Regale „Regele Mihai I”).

Iuliu Moldovan a urmărit să construiască o instituție mult mai puternică. Sosise momentul (din punctul de vedere al afinităților ideologice), soseau și banii. Existau și oameni în cercurile puterii care susțineau „Astra”. De asemenea, exista și un motiv cât se poate de emoționant pentru națiune: pierderea unor teritorii, dar mai ales a nord-vestului Transilvaniei, a făcut posibilă o mobilizare mult mai rapidă a intelectualilor din rândul cărora s-a recrutat activul local al Asociațiunii. Mulți președinți de despărțăminte care intraseră în „letargie” sau care nu reușeau să facă față noilor cerințe și responsabilități au lăsat locul unora mai dinamici și mai atașați principiilor de „mărire a neamului”. În acest context a fost introdusă în statute și puterea de control a despărțămintelor centrale județene asupra structurilor periferice (la adunarea generală din 1942). Crearea unui sistem de cercuri culturale active și extinderea lui a fost urmărită prin campaniile de înființări de noi celule periferice și de preluări de cămine culturale, impulsionearea acestei activități fiind

susținută prin autoritățile regimului, începând cu primăvara lui 1943. „Febra unei activități neobișnuite” se instalase în rețeaua „Astrei”. Scopul final era acela de a-i atrage, cu timpul, pe toți locuitorii comunelor și ai orașelor, „de origine etnică română”.

Concepția biopolitică a fost introdusă după Congresul Cultural din 1930 și inserată în statute în 1935. În timpul războiului însă, acțiunile s-au radicalizat, nota distinctivă fiind aceea a creării unei conștiințe biologice pe baza principiului exclusivității etnice, împotriva capitalului genetic străin. Ceea ce se enunța prudent și gradual în perioada interbelică, dintr-o dată devenise foarte sonor: biopolitica era cuvântul de ordine al „Astrei” în timpul războiului. Igiena națiunii, eugenia, reorganizarea și reromânizarea zonelor cu o pronunțată structură multietnică și fortificarea etnică a granițelor au fost obiectivele Asociațiunii care dorea o dinamizare a națiunii. Elanul creștin și național era un „curent” al epocii căruia i s-a aliniat cu succes și „Astra”, fapt relevat prin susținerea unui număr impresionant de conferințe și prelegeri populare, prin extinderea rețelei de biblioteci și prin grija acordată muzeelor, monumentelor și conservării tradițiilor ca formă de afirmare identitară. Mai mult, ea a plusat cu augmentarea fără precedent a educației adulților în direcția creșterii capitalului biologic al națiunii. Este ilustrativă amploarea fenomenului școlilor țărănești orientate cu predilecție către segmentul feminin („școlile de mame” și programa curriculară eugenică). Prin propaganda economică și crearea unor structuri specifice (Sfatul Economic), instituția a urmărit să formeze și să fortifice clasa înstărită a țăranimii. Măsurile de redresare economică în Ardeal și Banat pentru creșterea nivelului de trai și asigurarea unei viitoare bunăstări materiale a românilor, erau îndreptate mai ales către segmentul mai prosper de la sate, cu șanse mai mari și imediate de dezvoltare, dar și cu un potențial biologic crescut, în viziunea eugenistilor.

Participarea efectivă a „Astrei” la procesul de românizare și de excludere a evreilor din diverse sectoare ale societății, inițiat sub guvernul lui Octavian Goga, ulterior propagat violent în timpul statului național-legionar și continuat gradual de regimul antonescian rămâne încă un subiect de aprofundat. Politica de românizare, componentă esențială a procesului de reorganizare a statului prin „revoluția național-creștină” a cărei realizare era preconizată în programul Mișcării Legionare, în momentul instalării ei la putere, a fost aplicată haotic și discreționar, cu o intensitate fluctuantă la nivel local. Punerea în practică a românizării, devenită obiectiv național, a deosebit guvernarea național-legionară de cele anterioare prin metodele de acțiune, prin fermitatea înfăptuirii ei și, mai ales, prin orientarea ei predilectă împotriva evreilor. Începând cu 1941, românizarea propagată de „Astra” sau de oameni din cercurile ei, aflați în diverse instituții publice sau private, a urmărit să întărească elementul majoritar românesc în spațiul transilvan. Ridicarea

culturală, morală, sanitară, redresarea și consolidarea vieții economice a românilor erau în ochii eugeniștilor imperative necesare în contextul în care minoritarii erau considerați mult mai avansați și mai bine plasați în poziții economice.

Evenimențialul politic (schimbările de regim), militar (angajarea în război), social (grava problemă a refugiaților), economic (criza, devalorizarea leului), toate aceste permanente convulsii au marcat activitatea Asociațiunii, ca de altfel a întregii societăți. Așadar nu a fost vorba doar despre capacitatea de adaptare a instituției, ci chiar de un asalt propagandistic asupra societății, motivat de starea de beligeranță și de contextul geopolitic al Transilvaniei.

CAPITOLUL II prezintă și analizează succint discursul istoriografic al „Astrei”, fără pretenția de a-l epuiza tematic, într-o perioadă caracterizată de profunde implicații ideologice impulsionate de apogeul la care a ajuns revizionismul politic. Acest fapt inevitabil s-a transpus și în planul cercetărilor științifice și al orientării ideologice a discursului oferit societății, dar și mediului intelectual european.

Conținutul revistei *Transilvania*, organul principal de presă al „Astrei”, a fost cu totul acaparat de retorica naționalismului românesc, cu o foarte pronunțată componentă etnocentristă. Interesul obsesiv acordat istoriei provinciei este o marcă a „Astrei”, ce a dominat acest interval cronologic. Producția publicistică, masivă și impresionantă, s-a realizat prin angajamentul celor care au scris sub imperiul mobilizării națiunii în slujba obiectivelor naționale ale momentului și pentru combaterea tezilor istoriografice maghiare.

Revista *Transilvania* s-a remarcat prin introducerea unei noi formule grafice și de structură, începând cu 1941, și prin creșterea volumului publicat. Discursul principalului organ al „Astrei” a fost unul centrat pe istoria provinciei, derulând astfel o puternică propagandă culturală în ideea formării și întăririi identității etnice și pentru susținerea drepturilor asupra teritoriilor pierdute și mai ales pentru redobândirea nord-vestului Transilvaniei. La acest din urmă scop a participat și *Revue de Transylvanie*, pe plan extern. *Transilvania*, aflată sub redacția lui Ion Breazu, a intrat într-o mult mai dinamică fază, calitatea limbajului fiind îmbunătățită prin numeroasele producții ale intelectualilor universitari. Ei au urmărit în primul rând să promoveze refacerea unității statale, concentrându-și atenția pe mobilizarea spirituală a națiunii și mai ales a transilvănenilor cărora li se adresa.

Sibiul, spațiu de conviețuire multiethnic, a devenit un centru de iradiere culturală pentru românii din provincie. Aici s-au creat proiecte de afirmare identitară - un etnocentrism cu puternice note regionaliste - care au fost difuzate în întreaga rețea a „Astrei” și în societate, prin publicațiile ei. Revista a urmărit cu obstinație promovarea istoriei, a limbii și a literaturii

române, scopul fiind acela de a construi o puternică conștiință națională și sentimente patriotice în corpul națiunii, la a cărei „salvare” s-a angajat și „Astra”.

Situația extrem de complexă a Transilvaniei, unde activau de câteva decenii mișcări etnice eugenice, precum cea săsească și cea maghiară, a dus la crearea unei „subculturi eugenice-românești în Ardeal”¹, ai cărei reprezentanți au emanat un ethos științific cunoscut în istoriografia de specialitate ca „școala euristică de la Cluj”. Pe fondul războiului, aceștia s-au radicalizat, ajungând să ocupe funcții importante în statul român. Ei au fost preocupați, nu numai de creșterea producției științifice, ci și de punerea în practică a programului biopolitic al lui Iuliu Moldovan.

Retorica etnicistă a dominat și discursul revistei *Buletin euristic și biopolitic*. Aceasta a prezentat subiecte ce țineau de domeniul eugeniei pozitive precum sănătatea publică, educația igienică, politica pronatalistă și asistența socială. În egală măsură a abordat și teme rasiale, din domeniul geneticii, al legislațiilor biopolitice care făceau obiectul eugeniei negative, precum contractul prenuptial, sterilizarea obligatorie pentru persoanele cu dizabilități psihice și fizice. Patrimoniul biologic românesc a fost supus investigării în căutarea unei societăți perfecte (utopice). În centrul acesteia era așezat „neamul” românesc pentru viitorul căruia statul trebuia să susțină și să aplice un sistem biopolitic bine coordonat, asemenea altor sisteme similare contemporane din Europa sau de peste ocean.

Buletinul euristic și biopolitic a reflectat într-o manieră mult mai dominantă concepția biopolitică a lui Iuliu Moldovan, construind și promovând cu persuasiune ideologia euristică în centrul căreia trona noțiunea de „neam”. Discursul euristic din revistă a îmbrăcat și forme radicale, cu note rasiste, completând discursul politic xenofob și ultranaționalist al regimului dictatorial. El s-a încadrat de asemenea în tabloul discursiv al epocii, de omogenizare națională și purificare etnică a corpului național prin excluderea grupurilor disgenice. Putem vorbi deci despre un naționalism euristic care caracterizează această fază evolutivă a revistei. Totodată însă, nu putem să nu menționăm faptul că progresul și modernizarea societății au făcut interesul unor preocupări ale colaboratorilor care au semnat în publicația „Astrei”. Au fost prezente astfel în paginile buletinului numeroase subiecte legate de reformarea sistemului public de sănătate, autorii inspirându-se din modelele europene ale timpului, dar pe care le-au adaptat realităților românești.

Iuliu Moldovan și discipolii săi au urmărit să creeze o puternică mișcare euristică care să schimbe în primul rând mentalitățile corpului medical și care să ducă la formarea

¹ Sintagma aparține cercetătorului Marius Turda.

unei conștiințe biologice. S-a urmărit profesionalizarea și instruirea medicilor în spiritul eugenist, ambele trecute printr-un filtru național. Lor li s-a incumbat o puternică responsabilitate socială cu privire la viitorul națiunii, scopul suprem fiind acela al formării unui popor român mai sănătos și mai numeros, prin politici publice de sănătate și de asistență socială bine organizate și legiferate de statul român. Concomitent, această propagandă și cultură eugenică a fost iradiată la nivelul întregii societăți (prin discursuri, conferințe, publicații), incluzând aici în primul rând elitele (învățătorii, profesorii și preoții) și apoi clasa cea mai numeroasă, cea a țăranimii. Ambele grupuri țintă erau localizate în zona rurală, acolo unde se afla, conform concepției lui Iuliu Moldovan, „rezervorul biologic al neamului”. Potrivit multor autori, acest patrimoniu etnic trebuia conservat într-o formă cât mai pură și ferit de amestecul biologic și cultural străin ce părea să aducă o degradare și care amenința zestrea genetică și spirituală a românilor. Totodată, țăranimea trebuia ferită și de influențele „nefaste” ale mediului urban care aduceau în primul rând pericolul denatalității, dar și pe cel al bolilor sociale. Eugeniștii urmăreau să combată în primul rând, în organizațiile periferice ale „Astrei”, malnutriția, alcoolismul, bolile venerice și mortalitatea infantilă. Mai mult, satul românesc, văzut ca un summum material, spiritual și biologic al națiunii, rezervor de tradiții și vitalitate biologică a fost plasat în miezul bătăliei ce se ducea între menținerea tradiționalismului și adoptarea unui modernism prudent. Trebuia controlată măsura în care se instala modernitatea (un fenomen de altfel inevitabil) și mai ales nuanțele ei. Satul trebuia să rămână tradițional, protejat de ingerințele prefacerilor novatoare și ale mentalităților urbane. Dar, totodată, el trebuia să beneficieze de evoluția medicinei, a reformelor sanitare progresiste și de o mai performantă asistență socială.

Propaganda eugenică pentru creșterea nivelului de trai al acestei categorii sociale s-a intensificat în timpul războiului. Fenomenul școlilor țăărănești cu o puternică programă eugenic-educativă a ajuns în acest interval la cele mai înalte cote. Asociațiunea și-a intensificat mesajul prin *Foaia Poporului*, urmărind să construiască în mediul rural o vigoasă conștiință etnică și biologică, specifică obiectivelor sale din acea epocă și în corelație cu viziunea de regenerare economică a satului din Transilvania.

În general, publicațiile „Astrei”, ca de altfel întreaga strategie de acțiune a instituției, au avut o adresabilitate regională. Discursul prezent în paginile *Buletinului eugenic și biopolitic* se adresa însă întregii națiuni iar preocupările legate de eugenie se refereau la întreaga societate românească, reflectând desigur rodul unor experiențe în spațiul transilvan în domeniul medical, al organizării sanitare, al ocrotirilor sociale, al desfășurării școlilor

țărănești sau în diverse alte domenii conexe. Conform eugenistilor, statul trebuia să introducă măsuri care să protejeze din punct de vedere economic, social, cultural, economic și sanitar „capitalul biologic românesc”. Acțiunile disipate ale școlilor eugenice de la Iași, București, Cluj-Sibiu ce activau în jurul universităților trebuiau coordonate printr-un sistem centralizat, bine pus la punct și legiferat de statul totalitar. Este și scopul pentru care a fost înființat, la începutul anului 1944, Institutul de Biologie Etnoracială „Mareșal Ion Antonescu”, în a cărui structură foarte complexă au intrat numeroase instituții ale timpului.

La aproape două decenii de la publicarea *Biopoliticii* (1926), Iuliu Moldovan reușise să creeze o revistă de specialitate (1927), să conducă un institut de Igienă și Sănătate Publică Sibiu, să introducă o lege sanitară (1930), să creeze o întreagă generație de discipoli și o școală eugenică în Transilvania. Alături de alți profesori de la Facultatea de Medicină a reușit să formeze sute de medici în acest spirit, fiind considerat mentorul incontestabil al școlii de la Cluj. Timp de 15 ani a condus, alături de alți medici sau adepți ai eugeniei o instituție privată neguvernamentală, ramificată în întreaga Transilvanie, în strategia căreia a introdus această ideologie.

Așadar, la nivel discursiv, Asociațiunea s-a remarcat prin promovarea etnocentrismului și a unui naționalism eugenic, pe fundalul asigurat de imperativele identitare ale unei întregi generații de intelectuali angajați în găsirea și definirea coordonatelor spiritualității și teritorialității românești. Elitele au fost foarte preocupate de gestionarea politică a trecutului și mai ales de trasarea destinului românismului în istorie.

Capitolul continuă cu prezentarea altor publicații ale „Astrei” sau sub egida ei, precum cele destinate țărănimii (gazeta țărănească, *Foaia Poporului* (1943-1944) și programul *Biblioteca populară*) sau cele pentru intelectuali (*Biblioteca eugenică și biopolitică a „Astrei”* între 1942 și 1944, revista *Sora de ocrotire*, programul *Biblioteca „Astra”*) și *Revue de Transylvanie* între 1940 și 1944.

CAPITOLUL III conține o scurtă analiză a sistemului de învățământ românesc din perioada regimului antonescian, cu accente pe activitatea Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor. Tema a făcut în general obiectul unor cercetări dedicate mediului universitar și mai puțin celui primar, secundar, vocațional. Cercetarea de față își propune să contribuie cu aspecte ce țin de acest segment al activității ministeriale, urmărind să evidențieze viziunea lui Ion Antonescu asupra instituțiilor bisericești și școlare.

În ceea ce privește activitatea Ministerului Propagandei Naționale (MPN), am încercat să relievez modul de acțiune, cu trimiteri la propaganda desfășurată prin presă, radio,

cinematograf la nivel național și la rolul asociațiilor culturale în sistemul de propagandă. A fost apoi ilustrată contribuția efectivă a „Astrei” la propaganda regimului antonescian, modul cum această asociație a fost cooptată de guvern în propaganda pentru problema Transilvaniei, dar și propria agendă de românizare urmărită în acest areal multietnic și multiconfesional. Un aspect inedit este acela al proiectului „Astrei” de acțiune în Timoc și Banatul sârbesc, eșuat, asemenea celui guvernamental, datorită interdicției impuse de aliatul german. Capitolul aduce contribuții importante referitoare la colaborarea sinuoasă cu Fundația Culturală Regală „Regele Mihai I” și informații despre „lupta” pentru supremația culturală în Transilvania dusă între cele două instituții, ambele somate să colaboreze sub umbrela MPN. Din 1943 firul roșu al propagandei regimului a fost problema Transilvaniei și salvarea națiunii, ministerul Propagandei coordonând un „bloc românesc” în care înglobase mai toate asociațiile culturale, inclusiv „Astra”, în slujba propagandei de stat, după modelul nazist al propagandei. În bătălia diplomatică pentru Transilvania au fost cooptate elitele intelectuale ale epocii, deopotrivă membri ai „Astrei”, profesori universitari, academicieni, angajați în marea luptă istoriografică cu omologii lor maghiari.

Puternic afectată de dictatul de la Viena, Asociațiunea și-a ales propriul drum în acest tărâm cultural și și-a intensificat rolul în societate, radicalizându-și și intensificându-și acțiunile. Etnocentrismul și biopolitica au fost cântecul de lebadă al „Astrei”, specificitatea acestei asociații culturale în atmosfera tensionată a celui de-al Doilea Război Mondial.

Pusă în slujba politicii naționale și a intereselor statului etnocratic, cultura propagată prin Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor a îmbrățișat linia diriguitoare a conducătorului statului. Ion Antonescu a creionat într-o primă fază o reeducare a educatorilor (învățători și preoți), o disciplinare și o remodelare morală din interiorul organismelor specifice, sub umbrela obiectivului general de instaurare a ordinii și a moralității în viața publică.

Presiunea constantă iradiată din cercurile puterii, prin structurile teritoriale și prin legislație, asupra acestor două corpuri profesionale avea drept scop o mobilizare masivă în plan social, pentru transfigurarea culturală, morală și religioasă a națiunii, de la cei mai mici indivizi ai societății, aflați în școala primară, până la cei aflați în universitate, cât și pentru cei rămași în afara școlii. Educarea adulților s-a făcut prin premilitărie, armată, școli țărănești și muncitorești, prin activitatea bisericii și a asociațiilor culturale. Viziunea lui Ion Antonescu asupra școlii și a bisericii era nu doar de reformare a lor însele, ci și de participare la modelarea întregii națiuni, conform concepțiilor sale cazone. Naționalismul era filonul central al tuturor mesajelor transmise în societate. În centrul preocupărilor mareșalului, inoculate și miniștrilor săi, a stat ridicarea culturală, economică și sanitară a

populației rurale: țăranul și soldatul țăran, „opinca” ce forma armata română și care își jertfea viața în slujba idealului refacerii unității tuturor românilor într-o singură țară străjuită de granițele etnice ale românismului.

Biserica Ortodoxă Română, mai ales, a fost instituția care a ajutat statul totalitar prin asistența morală și socială pe care a acordat-o societății, un rol pe care l-a jucat de altfel de-a lungul secolelor, indiferent de natura regimurilor politice. În perioada 1940-1944, clerul a participat la construirea unui așa-zis climat de liniște și siguranță, de încredere în regimul antonescian. În timpul războiului s-a evidențiat poate și mai mult o intensificare a sentimentului religios la români. El a fost rodul unei susținute campanii a BOR de educație morală și religioasă dictată de „conducătorul statului”, dar și un efect al stării de conflict armat care a adus în casele românilor multe drame. Un alt aspect ce trebuie menționat este asaltul ortodoxiei împotriva asociațiilor și cultelor religioase neoprotestante, ca direcție de transformare și uniformizare religioasă a nației, în cadrul mult mai amplului program de omogenizare etnică. Misiunea socială a preoților a fost de susținere a moralului populației, mai ales în 1944, când situația militară devenise extrem de gravă. Tot ei au suplinat în foarte multe școli catedrele învățătorilor plecați pe front.

„Astra” a cooptat ca și colaboratori școala și biserica, puternici și tradiționali pedagogi ai națiunii, care au devenit mult mai militanți în climatul naționalist-patriotic și ortodoxist al epocii. Am încercat să relievez importanța acestor instituții-cheie în remodelarea și influențarea societății și pentru asigurarea unei stabilități interne din punct de vedere național și social. În condițiile unei stări de spirit permanent tulburate de neliniștile războiului, ale dificilului an 1943 când s-au înregistrat foarte multe pierderi de vieți pe front și ale insecurității politice și economice ce au caracterizat anul 1944, școala, alături de biserică și Asociațiune și-au asumat un rol de constructor de identitate și de conștiință națională, totodată și de formator de opinie în direcția menținerii liniștii și a unui echilibru social.

Chintesența spirituală și identitară a românismului, îmbrăcată într-o aură ortodoxistă a devenit subiectul central al preocupărilor intelectualilor angajați în propaganda regimului. Elitele au fost prinse într-o feroare naționalistă, un fenomen ce avea rădăcini interbelice. Școala și biserica au fost transformate prin mecanismele puterii totalitare în principalii agenți ideologici ai formării și difuzării identității naționale în straturile non-elitare ale societății.

Cele două ministere analizate și-au pus amprenta asupra mediului cultural românesc, cele două categorii socio-profesionale din rândul cărora făceau parte foarte mulți intelectuali ai satelor și ai orașelor, membri ai Asociațiunii. Activitatea lor intensă a adus

„Astrei” roade bogate: două valuri de înscrieri de membri, organizarea unui număr impresionant de școli țărănești și de conferințe, în plin război. Dacă ne raportăm la numărul redus la jumătate al despărțămintelor de după Dictatul de la Viena, aceste trei importante acțiuni capătă proporții cu adevărat foarte mari.

Legislația excesivă concepută pentru introducerea unor „reforme”, în sensul urmărit de guvernul antonescian, i-a afectat direct, într-o primă fază, pe foarte mulți aderenți ai „Astrei” (profesori, învățători, preoți) și mai puțin direct Asociațiunea. Evenimentele dramatice și-au pus amprenta asupra vieții multora dintre membri, în special bărbați, dar și asupra familiilor lor (concentrările din 1939-1940, cedările teritoriale urmate de valurile de refugiați, intrarea României în război, pierderile de vieți omenești, ajutorarea celor năpăstuiți etc.). Anii conflictului mondial au forțat „Astra” să se adapteze vremurilor, să participe la ajutorarea armatei, a societății, a țării (Împrumutul pentru înzestrarea armatei, Împrumutul Reîntregirii, colecte de haine, donații în bani, donații de cărți și broșuri pentru soldații concentrați, mobilizați sau răniții din spitale). Asociațiunea nu putea rămâne impasibilă la drama celor rămași în teritoriul cedat, alegând ca formă de protest *cuvântul* care a îmbrăcat forma conferințelor. În schimb publicațiile, supuse cenzurii, s-au orientat cu predilecție către popularizarea trecutului istoric și a personalităților românești, dar mai ales transilvănene.

Noua colaborare cu regimul antonescian oferea condițiile perfecte pentru intensificarea propriei agende de activități. Subvențiile și disponibilitatea guvernamentală, climatul politic și militar, dublate de motivația refacerii unității statale și de ridicare a calității vieții unei anume națiuni (cea majoritară), toate acestea au condus la o intensificare a etnocentrismului în diversele straturi ale discursului și ale acțiunilor „Astrei”. Au existat și persoane din interiorul ei care s-au opus acestei direcții de colaborare cu regimul dictatorial antonescian. Din păcate, documentele nu consemnează numele lor. Conducerea Asociațiunii a considerat că subvențiile venite din partea statului totalitar, nu puține, făceau posibilă oportunitatea aplicării pe o scară largită a dezvoltării sau a intensificării în anumite despărțăminte a programului biopolitic al lui Iuliu Moldovan. Eugeniștii, alături de unii istorici, au reprezentat nucleul din conducerea „Astrei” care a trasat și aplicat această strategie, sub aparența consultării democratice a președinților de despărțăminte din septembrie 1942. Accesând ei înșiși surse guvernamentale pentru alte instituții în care erau angajați sau colaboratori (diverse institute de cercetare, Universitatea Cluj-Sibiu), unii intelectuali ai „Astrei” au știut să atragă fonduri și pentru Asociațiune. Prin intermediul anumitor ardeleni plasați în nivele superioare ale ierarhiei guvernamentale sau în zona decizională a puterii instituite, s-a reușit, prin lobby, să se aducă „Astrei” resursele necesare pentru implementarea programului biopolitic. De la teorie,

încercări și reușite temporare locale în perioada interbelică, s-a născut posibilitatea accentuării și dezvoltării acțiunilor eugenice într-un spațiu mult expandat spre periferie (cel puțin la nivel de potențial), prin implicarea cercurilor culturale.

Strânsa colaborare cu instituțiile statului a declanșat în plan local o reorganizare a activităților în despărțăminte și o preocupare mult mai accentuată pentru revitalizarea cercurilor culturale sau pentru înființarea multora noi. Unul dintre obiectivele majore imediate, dar și de lungă durată, era acela ca satul românesc din Transilvania și Banat să progreseze economic prin dezvoltarea cooperăției. Alt obiectiv, la fel de important, era creșterea nivelului igienei și a stării de sănătate a națiunii prin intensificarea programului educației adulților. Accesul la acest tip de cultură propagată de Asociațiune s-a facilitat prin mijloacele specifice, tradiționale, dar și prin mai noi difuzori: cinematograful, radioul.

Activitatea Ministerului Propagandei Naționale a fost abordată din perspectiva acelor direcții ale propagandei care au interferat cu activitatea „Astrei”. Rolul acestei instituții particulare în propaganda regimului a fost unul inițial de colaborare, ea încercând să-și păstreze independența și propriul program de acțiune. Iuliu Moldovan a fost menținut ca președinte al „Astrei” în 1940, printr-o manevră guvernamentală. Ingerințele statului totalitar erau de altfel o continuare a celor exercitate de apusul regim autoritar carlist, în timpul căruia instituția pășise în zodia supunerii față de puterea instituită prin metode nedemocratice. De altfel, ce variante ar fi avut „Astra”? Presiunile exercitate de regimurile autoritare, dictatoriale, nu pot conduce decât către câteva opțiuni: acceptare și colaborare, refuz și disoluție, rezistență și dispariție. Dintr-un colaborator mereu deschis la a absorbi fonduri guvernamentale sau din zona puterii, Asociațiunea s-a transformat prin presiunea regimului, dar și a vremurilor (iminența unei invazii ungare, evoluția dezastruoasă a războiului și frica pierderii totale a Transilvaniei) într-un difuzor de propagandă și ideologie naționalistă. A profitat de contextul ideologic și de legislația care-i favorizau pe etnicii români, pentru a-și aplica propriul program eugenic și de românizare. Disponibilitatea Asociațiunii de a oferi anumite servicii regimului dictatorial este elocventă pentru acest aspect. Efervescența „Astrei” în timpul războiului se datorează atât propriului efectiv mobilizat la maxim de Iuliu Moldovan și de echipa sa, cât și stării de beligeranță (idealul refacerii unității statale). Cu toate acestea, nu Asociațiunea a fost favorita regimului. Bucureștiul era în continuare plasat la o distanță destul de mare (la propriu și la figurat), și doar situația gravă a provinciei unde activa „Astra”, Transilvania, a făcut posibilă dezmoșirea răcelii guvernamentale. Brusca apropiere și aliniere la politica propagandistică a statului totalitar s-a produs așadar sub imperiul războiului. Prinsă în acest joc de ping-pong al puterii, „Astra” crezuse cu ardoare într-o finanțare a propriului program eugenic și de

românizare. Cererea a fost respinsă, chiar pe un ton ofensator, fiind probabil prea îndrăzneată și prea concurențială pentru guvernul mareșalului Ion Antonescu, care dorea să înfăptuiască românizarea prin aparatul de stat, nu printr-o societate particulară.

Ademenită de producțiile ideologice ale MPN, „Astra” nu a ezitat să întocmească planuri pentru activități culturale propagandistice și peste graniță, în Banatul sârbesc. Sabin Manuilă, Sabin Evuțianu, Romulus Vuia, Ioan Popa, Ilie Rusmir și Iancu Călțun au fost personajele-cheie care ar fi urmat să coordoneze această acțiune de propagandă externă în vara lui 1941. Contextul geopolitic și militar (intrarea României în război la 22 iunie 1941) a dus la blocarea și la eșecul acțiunilor plănuite în favoarea etnicilor români din spațiile vizate. Multele energii investite, materiale și umane, s-au pulverizat în neant din cauza interdicției comandamentului german care nu dorea instabilitate în foarte complicata situație multiethnică și geopolitică a zonei, mai ales în contextul în care se pregătea atacul împotriva URSS-ului.

În ceea ce privește colaborarea cu Fundația Culturală Regală „Regele Mihai I” se poate afirma fără echivoc faptul că a fost una extrem de sinuoasă din cauza rivalității dintre cele două mari asociații culturale. „Astra” dorea să-și recapete un statut dominant în spațiul său tradițional de acțiune și a dus un „război” permanent în teritoriu atât cu membrii concurenței sale, dar și cu proprii săi aderenți care se lăsau seduși de favorurile guvernamentale de care beneficia fundația. Iuliu Moldovan și Octavian Neamțu au reușit, sub presiunea MPN, să ajungă la un acord (și acela destul de ambiguu formulat), deoarece trebuia aplicat programul general de propagandă internă. „Astra” a profitat de context și cu ajutorul prefectilor regimului a demarat rapid absorbția de cămine culturale, derulând în paralel și propaganda cerută de aparatul stat.

Pierderile masive de vieți pe front, începând cu toamna anului 1942, au dus la o redefinire a poziției guvernului față de „Astra” în jocurile propagandei. Regimul, în planul disperat de justificare a unui război dus alături de aliatul german dincolo de Nistru, împotriva colosului sovietic și pentru susținerea drepturilor asupra Transilvaniei, a urmărit să creeze un „bloc național românesc” al celor mai puternice asociații culturale. Astfel, Asociațiunea, alături de mulți alți actori culturali, a fost transformată într-un difuzor de propagandă. Mobilizarea psihică și emoțională a națiunii trebuia activată prin intensificarea muncii de teren a intelectualilor, indiferent din ce fel de grupare culturală sau științifică făceau parte. Pusă în fața acestei misiuni, conducerea Asociațiunii a fost nevoită să explice celor reticenți sau potrivnici noii orientări, situați atât în comitetul central, cât și în structurile teritoriale, de ce s-a alăturat oficial regimului. Întâlnirile lui Iuliu Moldovan din iulie 1943 cu președinții despărțămintelor centrale județene au avut drept scop explicarea implicării „Astrei” în susținerea guvernului Ion

Antonescu, având drept obiectiv major național recâștigarea nord-vestului Transilvaniei. Aceasta a fost motivația principală de altfel a colaborării cu guvernul antonescian, motivație alimentată de permanenta teamă că provincia va fi în totalitate ocupată de Ungaria. Confesionalismul de orientare ortodoxă de care era acuzată conducerea „Astrei” reprezintă un alt reper în perceperea imaginii a acestei instituții în perioada războiului.

Propaganda derulată de „Astra” în Transilvania și Banat sub umbrela MPN și devierea de la linia tradițională, de neimplicare politică, au aruncat umbre serioase asupra instituției. Planul lui Iuliu Moldovan de a crește prestigiul Asociațiunii, prin participarea la aceste campanii, a eșuat. Compromiterea imaginii în societate s-a făcut prin demonetizarea mesajului transmis beneficiarilor și din cauza festivismului autorităților. Mai exact, modalitatea de comunicare și modul cum se desfășura propaganda „de paradă” aveau un impact scăzut asupra populației. Activitatea propagandistică a membrilor clerului, a cadrelor didactice și a altor autorități publice, prin prea desele întruniri publice, devenise de mai mică însemnătate pentru lumea îngrijorată de mersul războiului și de dificultățile traiului cotidian. Ei au livrat națiunii un produs cultural din ce în ce mai nepotrivit, caracterizat de formalism și demagogie și de un „verbalism sonor dar sterp”, cum afirma Eugen Hulea.

Așadar, statutul „Astrei” de instituție privată neguvernamentală, cu un program propriu de activitate a fost alterat pe măsura antrenării ei în șuvoiul circumstanțelor istorice. Implicarea din ce în ce mai profundă și asocierea cu acțiunile și politicile regimului antonescian au dus pe termen scurt la realizări importante, dar prețul plătit pentru subvențiile guvernului totalitar a fost unul pe măsură.

Efervescența din rețeaua „Astrei” s-a terminat în primăvara anului 1944, asemeni unui balon de săpun multicolor ce s-a expandat până la punctul în care a încetat să existe, ca și regimul în slujba căruia se pusese. Luminile „Astrei” au început să pălească iar viitorul instituției părea să devină incert în perioada de tranziție către un alt regim. Evenimentele și actorii principali din perioada de „defascizare” care a urmat au umbrat contribuția Asociațiunii la efortul colectiv al intelectualilor pentru recâștigarea Transilvaniei. Înalta cultură și elitele au fost cooptate de stat pentru susținerea drepturilor asupra teritoriilor cedate, iar cealaltă mult mai mare parte a intelectualității, cea care a activat cu precădere în mediul rural, a fost subjugată prin mecanismele statului totalitar. Cu sinceritate sau din obligație, ea a acționat în numele Asociațiunii pentru menținerea și afirmarea patriotismului, pentru activarea unei conștiințe naționale în rândul semenilor printre care trăia.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE

1. Fonduri arhivistice.

Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale ale României, fond *Astra - Sibiu Registre Intrare - Ieșire*, 1940-1947.

Loc. cit., fond „Astra”, *Registru inventar Foaia Poporului 1945-1947*.

Arhivele Naționale ale României, fond *Ministerul Propagandei Naționale. Contencios*, 1941.

Loc. cit., fond *Ministerul Propagandei Naționale. Contabilitate*, 1941.

Loc. cit., fond *Ministerul Finanțelor. Direcția Mișcarea Fondurilor*, 1941.

2. Documente editate

Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu, vol. I - XI, editori - Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu, Bogdan Florin Popovici, Maria Ignat, București, Editura Arhivelor Naționale ale României; Editura Mica Valahie (pentru volumul VI, 2002), 1997- 2008.

Ciubotă, Viorel, Viman, Ioan, Dobrescu, Adela, Lobonț Pușcaș, Maria, *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român în nord-vestul României în documente (1862-1947)*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2011.

Dictatul de la Viena din 1940 și Biserica românească din nordul Transilvaniei (1940-1944). Documente, Mihai Fătu-editor, Alexandria, Tipoalex, 2001.

Matei, Pamfil, „Astra” în lumina documentelor (1861-1950). *Noi contribuții*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2005.

Românii de peste hotare. Memoriu elaborat în anul 1945 de consilierul de legăție Emil Oprișanu, Nicolae-Șerban Tanașoca - editor, București, Editura Academiei Române, 2014.

3. Corespondență. Memorii. Însemnări. Jurnale

Pace și război (1940-1944). Jurnalul Mareșalului Ion Antonescu (comentarii, anexe, cronologie), vol. 1-4, Buzatu, Gheorghe, Cheptea, Stela, Cîrstea, Marusia, Lungu, Corneliu M. - editori, Iași, Tipo Moldova, ediția a II-a, 2011-2012.

Brînzeu, Nicolae, *Jurnalul unui preot bătrân*, Timișoara, Eurostampa, 2011.

Chioreanu, Nistor, *Morminte vii*, Marius Cristian-editor, Iași, Institutul European, 1992.

Ghibu, Onisifor, *Ziar de lagăr. Caracal, 1945*, București, Albatros, 1991.

Petrovici, Ion, *De-a lungul unei vieți. Amintiri*, București, Editura pentru Literatură, 1966.

Rosetti, Radu R., *Pagini de jurnal*, București, Adevărul, 1993.

Zamfirescu, Dan, Diță, V. Alexandru-editori, *Istoria Mișcării Legionare scrisă de un legionar. Preot Ștefan Palaghiță, Garda de Fier spre reînvierea României. Însoțită de o Cronologie privind Istoria Mișcării Legionare și de Nae Ionescu, Fenomenul Legionar*, București, Roza Vânturilor, 1993.

4. Periodice

Almanahul gazetei Cuvântul Mareșalului către săteni, 1942, București, Institutul de Arte Grafice al Muncii, 1941.

Anuarul Institutului de Istorie Națională, vol. VIII, 1939-1942, Sibiu, Tipografia „Cartea românească din Cluj”, 1942.

Anuarul Institutului de Istorie Națională, vol. IX, Sibiu, Tipografia „Cartea românească din Cluj”, 1944.

Anuarul Liceului „Mihai Viteazul” din Alba Iulia pe anul școlar 1942-1943, Alba Iulia, Tipografia Sabin Solomon, 1943.

Anuarul Statistic al României 1939 și 1940, București, Imprimeria Națională, 1940,

Anuarul Universității „Regele Ferdinand I” Cluj-Sibiu. În al doilea an de refugiu, 1941-1942, Sibiu, Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, 1943.

Biserica și Școala. Revista oficială a Episcopiei Aradului, Ienopolei și Hălmagiului, Arad, 1940-1944.

Buletin eugenic și biopolitic, Cluj - Sibiu, 1940-1947.

Calendarul „Astrei”, Sibiu, 1940-1945.

Dacia, Timișoara, 1941

Dacoromania. Buletinul „Muzeului Limbii Române”, Cluj - Sibiu, 1938-1941; 1944-1948.

Foaia Poporului. Organ al „Astrei”, Sibiu, 1943-1944.

Gazeta Transilvaniei, Brașov, 1940-1944.

Geopolitica și geoistoria. Revistă română pentru sud-estul european, București, Societatea Română de Statistică-editor, 1941.

Monitorul Oficial, București, 1940-1944.

Renașterea. Organ național-bisericesc săptămânal, 1940-1942 (organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului; între 10 noiembrie 1940 și 8 octombrie 1944 a apărut la Alba Iulia).

Revista Economică. Organ financiar-economic, Sibiu, 1940-1944 (organul oficial al Asociațiunii de institute financiare ca însoțire românești din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș „Solidaritatea”).

Revista Teologică. Organ pentru știința și viața bisericească, Sibiu, 1940-1944, (organul oficial al Academiei Teologice „Andreiene”).

Revue de Transylvanie, Sibiu, 1940-1944.

România Eroică. Revistă pentru promovarea românismului, București, 1940-1944, (organul Uniunii Ziariștilor Români din Transilvania).

Sora de ocrotire, Sibiu, 1943-1944.

Școala și biserica. Revista oficială a Episcopiei Aradului, Arad, 1940-1944.

Transilvania. Organ al ASTREI, Sibiu, 1940-1944.

Unirea. Foaie bisericească-politică, Blaj, 1943

Unirea Poporului, Blaj, 1943.

Vieța universitară. Organ al Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj-Sibiu, Sibiu, 1941-1944.

II. ENCICLOPEDII. DICȚIONARE

Braga, Corin (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. I, *Imaginar literar*, Iași, Polirom, 2020.

Chirilă, Ioan (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. IV, *Imaginar religios*, Iași, Polirom, 2020.

Gusti, Dimitrie (coord.), *Enciclopedia României*, vol. I, București, Imprimeria Națională, 1938.

Hentea, Călin, *Enciclopedia propagandei românești 1848-2009. Istorie, persuasiune și manipulare politică*, București, Adevărul, 2012.

Malița, Liviu (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. V, *Imaginar și patrimoniu artistic*, Iași, Polirom, 2020.

Mitu, Sorin (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. III, *Imaginar istoric*, Iași, Polirom, 2020.

Petcu, Marian (coord.), *Enciclopedia cenzurii în România*, vol. 1 (1640-1945), București, Ars Docendi, 2019.

Platon, Elena (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. II, *Patrimoniu și imaginar lingvistic*, Iași, Polirom, 2020.

III. LUCRĂRI GENERALE

- Anghel, M. Ion, *Politica externă și diplomatică a României*, București, Editura Academiei Române, 2018.
- Bălțeanu, Dan, Geacu, Sorin, Dumitrașcu, Monica (coord.), *Istoria geostiintelor în România: științele geografice*, București, Editura Academiei Române, 2018.
- Berindei, Dan, Rusu, Dorina (coord.), *Istoria românilor*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2018.
- Ghețău, Vasile (coord.), *Demografia României*, București, Editura Academiei Române, 2018.
- Giurescu, Dinu C. (coord.), *Istoria Românilor*, vol. IX, *România în anii 1940-1947*, București, Editura Enciclopedică, 2008.
- Idem, *Istoria Românilor*, vol. X, *România în anii 1948-1989*, București, Editura Enciclopedică, 2013.
- Hitchins, Keith, *România 1866-1947*, București, Humanitas, ediția a II-a, 1998.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Academiei Române, 2018.
- Scurtu, Ioan, Buzatu, Gheorghe, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Paideia, 1999.
- Voicu, Victor, Popescu, Irinel (coord.), *File din istoria medicinei românești. Istoria generală*, București, Editura Academiei Române, 2020.
- Idem, *File din istoria medicinei românești. Istoria disciplinelor fundamentale și a specialităților medicale*, București, Editura Academiei Române, 2020.
- Zamfir, Cătălin, *Istoria socială a României*, București, Editura Academiei Române, 2018.

IV. LUCRĂRI SPECIALE

- 130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania*, Mircea Băltescu-editor, Brașov, Întreprinderea Poligrafică Brașov, 1969.
- Centenarul revistei „Transilvania”. Sesiunea de comunicări 11-12 mai 1968*, Sibiu, 1969
- Șoimii Carpaților*, Sibiu, Editura Asociațiunii „Astra”, 1935.
- Abrudan, Mircea-Gheorghe, „De la amvon, universitate și academie în beciurile Securității poporului: arestarea preotului profesor dr. Ioan Lupaș în noaptea demnitarilor (5-6 mai 1950)”, în *Îndrumător bisericesc pe anul de la Hristos 2020*, 168, Sibiu, Editura Andreiana, 2020, p. 164-191.

Acatrinei, Filaret, *Fronța și propaganda în societatea românească în anii 1941-1944. Rolul presei vorbite*, în *Omagiu istoricului Gh. Buzatu*, Focșani, Empro, 1999.

Acatrinei, Filaret, *Radiodifuziunea română de la înființare la etatizare (1925-1948)*, București, Tritonic, 2005.

Achim, Viorel, *Țigani în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998.

Idem, „Schimbul de populație în viziunea lui Sabin Manuila”, în *Revista istorică*, tom XIII, nr. 5-6, București, 2002, p. 133-150.

Idem, *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, Iași, Polirom, 2013.

Idem, „Proiecte românești cu privire la românii din Iugoslavia, 1940-1942”, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, serie nouă, vol. XV, București, 2016, p. 143-164.

Albert, Carmen, „Participarea Institutului Social Banat-Crișana la elaborarea documentației pentru Conferința de Pace (1940-1946)”, în *Studii Bănățene*, Timișoara, Mirton, 2007, p. 437-456.

Albu, Viorel-Alin, *Protopopiatul ortodox Alba Iulia între anii 1940 și 1945*, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române. Centrul de Studii Transilvane, 2014.

Alemdaroğlu, Ayça, *Eugenics, Modernity and Nationalism*, în *Social Histories of Disability and Deformity*, David Turner și Kevin Stagg - editori, London, New York, Routledge, 2006, p. 126-141.

Anton, Mioara, *Propagandă și război. Campania din Est 1941-1944*, București, Tritonic, 2007.

Eadem, „Iluzia frontierei legitime: proiecții românești pentru reorganizare postbelică. 1940-1944”, în *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*, vol. 8, București, 2009, p. 69-83.

Antonescu, Mihai, *Doi ani de guvernare. 6 septembrie 1940-6 septembrie 1942*, București, Editura Națională Dacia Traiană, 1942.

Idem, *Trei ani de guvernare, 6 septembrie 1940-6 septembrie 1943*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1943.

Antonescu, Nae, „Revista Transilvania (1918-1946)”, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, Satu Mare, 1981-1982, V-VI, p. 381-392.

Idem, „Revue de Transylvanie”, în *Viața românească*, LXXXIII, 1988, nr. 1, p. 87-89.

Apan, Adrian, „Contribuții documentare privind situația unor instituții eclesiastice românești din perioada 1940-1944 în nord-vestul Transilvaniei”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Graeco-Catholica Varadiensis*, XLVIII, 1, Cluj-Napoca, 2003, p. 209-223.

Ardelean, Teodor, *Limba română și cultivarea ei în preocupările Astrei*, Cluj-Napoca, Limes, 2009.

Idem, „Problematica limbii române literare în revista Transilvania. Lupta pentru stabilirea și aplicarea unitară a ortografiei”, în *Familia română*, 9, nr. 2-3 (29-30), Oradea, 2008, p. 14-19.

Ardeleanu, Ion, „Biroul Păcii: Proiecte privind soluționarea problemelor frontierelor României și bune relații în Balcani (1942-1944)”, în *Europa XXI*, vol. I-II, Iași, 1992-1993, p. 128-132.

Balan, Elena, „Identitate etnică și conștiința etnică în condițiile consolidării societății civile”, în *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe politice*, 3 (160), Chișinău, 2012, p. 63-73.

Balu, Daniela, „Școală și confesiune. Coerciții legislative”, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XXV/II, Satu Mare, 2008, p. 261-270.

Bancoș, Dorel, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, București, Eminescu, 2000.

Bârsu, Cristian, „Morphological and immuno-clinical research during the first half of the 20th century in Cluj, Romania. Overview of the experiments done by Iuliu Moldovan”, în *Romanian Journal of Morphology and Embryology*, Craiova, dec. 2015, p. 1233-1237.

Idem, „Landmarks on Iuliu Moldovan's contribution in the development of Transylvania's health care at the beginning of the interwar period”, în *Human&Veterinary Medicine. International Journal of the Bioflux Society*, vol. 9, nr. 1, Cluj-Napoca, 2017, p. 33-36.

Băncescu, Lidia, „Revista Transilvania - cronică a dezvoltării bibliotecii „Astra” din Sibiu”, în *Centenarul revistei „Transilvania”*, Sibiu, 1969, p. 37-44.

Bărbulescu, Constantin, „Rasa”, în *Enciclopedia imaginariilor din România*, III, *Imaginar istoric*, (Sorin Mitu coord.), Iași, Polirom, 2020.

Beldean, Horia, Beldean, Aura, Sîntimbrean, Aurel, *Monografia comunei Sântimbru*, Alba Iulia, Altip, 2013, p. 107-118.

Berciu, Ion, „Scurtă dare de seamă pe anii 1942-1945”, în *Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia*, vol. II, Alba Iulia, 1943-1945, p. 437-439.

Birou, Virgil, *Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană*, Timișoara, Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941.

Bocșa-Mălin, Emil, Netea, Vasile, *Lupta presei transilvane*, București, 1945.

Boia, Lucian, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, București, Humanitas, 2011.

Idem, *Cum s-a românizat România*, București, Humanitas, 2015.

Borș, Silviu, *Biblioteca Centrală a Asociațiunii: 1861-1950*, Cluj-Napoca, Mega, 2011.

- Brătianu, Gheorghe, „Geopolitica, factor educativ și național”, în *Geopolitica și Geoistoria. Revistă română pentru sud-estul european*, I, nr. 1, București, sept. - oct. 1941, p. 13-17.
- Bucur, Corneliu, *Paradigmele istorice și moderne ale Muzeului Astra*, în *Muzeul ASTRA 1905-2000*, Sibiu, Astra Museum, 2002, p. 23-36.
- Bucur, Maria, Miroiu, Mihaela-editoare, *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești*, Iași, Polirom, 2002.
- Bucur, Maria, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, Pittsburg, University of Pittsburg Press, 2002.
- Eadem, *Eugenie și modernizare în România interbelică*, Iași, Polirom, 2005.
- Buda, Octavian, *Identitate națională și medicină socială: antropologie culturală, psihiatrie și eugenism în România – 1800-1945*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.
- Burcea, Carmen, „O dimensiune a diplomației culturale: cinematografia română interbelică”, în *Revista de Științe Politice și Relații Internaționale*, VII, nr. 2, București, 2010, p. 101-113.
- Butaru, Lucian, „Bio-politică identitară în Transilvania interbelică”, în *Studia Universitatis Cibiniensis*, seria Historica, tomul 5, Sibiu, 2008, p. 195- 209.
- Idem, *Immortality and Paradise in the Transylvanian Scientific Discourse on Eugenics before WWII*, în *Death and Society Transdisciplinary Studies*, Mihaela Grancea coord., Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009, p. 282-291.
- Idem, *Rasism românesc. Componenta rasială a discursului antisemit din România până la al Doilea Război Mondial*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2010.
- Buzatu, Gheorghe, *Antonescu, Hitler, Stalin, III, Raport nefinal*, Iași, Grupul editorial Demiurg, 2008.
- Buzatu, Gheorghe, Chepcea, Stela, Cîrstea, Marusia - editori, *Pace și Război (1940-1944). Jurnalul Mareșalului Antonescu*, I, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008.
- Buzatu, Gheorghe (coord.), *România în ecuația războiului și păcii (1939-1947). Aspecte și controverse*, București, Mica Valahie, ediția a II-a, 2009.
- Idem, *Drepturile și interesele României în perspective reglementărilor postbelice: „Biroul Păcii” (1942-1944)*, în *România Mare în ecuația păcii și războiului (1939-1947). Aspecte și controverse*, Gh. Buzatu (coord.), București, Mica Valahie, ediția a II-a, 2009, p. 24-65.
- Idem, *Istorie și istoriografie*, București, Mica Valahie, 2013.
- Catrina, Constantin, „Probleme de etnografie și artă populară în dezbaterea revistei Transilvania”, în *Centenarul revistei „Transilvania”*, Sibiu, 1969, p. 71-74.

Chihaia, Lăcrămioara, „Biblioteca centrală Universitară din Iași în anii Refugiului (1944-1945)”, în *Historia Universitatis Iassiensis*, I, Iași, 2010, p. 251-270.

Chirica, Viorica, „Instaurarea și organizarea regimului legionaro-antonescian”, în „*Ioan Neculce*”. *Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, vol. II-III, Iași, 1996-1997, p. 89-99.

Chousou, D. et al., *Eugenics between Darwin's Era and the Holocaust*, în *Conatus-Journal of Philosophy*, vol. 4, nr. 2, Atena, 2019, p. 171-204.

Cioancă, Costel, „Scurtă istorie a unui muzeu bucureștean. Casa-muzeu Furnică-Minovici”, în *Danubius*, XXXVI, Galați, 2018, p. 405-422.

Ciobanu, Rodica, *Activitatea „Astrei” de răspândire a cunoștințelor despre natură, reflectate în paginile revistei „Transilvania”*, în *Astra 1861-1991. 130 de ani de la înființare*, Sibiu, 1992, p. 209-213.

Citirigă, Daniel, „Etnie și confesiune în Transilvania de Nord-Vest în perioada 1940-1944”, în *Studii și materiale de Istorie Contemporană*, 4, București, 2005, p. 31-38.

Ciubăncan, Vasile, „Contribuții sălăjene la continuitatea vieții cultural-spirituale românești pe teritoriul părții de nord a Transilvaniei în timpul ocupației fasciste-hortyste 1.IX.1940-25.X.1944”, în *Acta Musei Porolissensis*, Zalău, 1977, p. 347-355.

Colan, Ion, „*Gazeta Transilvaniei*” – 1919-1945, în vol. *130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania 1838-1968*, Mircea Băltescu - editor, Brașov, 1969, p. 205-225.

Cornea, Lucia, „Dispariția asociațiilor culturale tradiționale în epoca stalinistă. Studiu de caz - dispariția „Astrei” bihorene”, în *Crisia*, XXX, Oradea, 2000, p. 519-531.

Cosma, Brândușa-Oana, *Transilvania. Organ de presă al Astrei. Perioada George Barițiu (1868-1889). Studiu monografic*, teză de doctorat susținută la Universitatea „Lucian Blaga” (rezumat), Sibiu, 2009.

Curticăpeanu, Vasile, „Astra și dezvoltarea istoriografiei românești”, în *Transilvania*, X (LXXXVII), Sibiu, 1981, nr. 11, p. 9-11.

Idem, „Activitatea istoriografică a ASTREI”, în *Academica*, XVI, București, 2006, nr. 52-53, p. 51-54.

Deletant, Dennis, *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său 1940-1944*, București, Humanitas, 2010.

Denize, Eugen, „Istorici români la microfonul Radiodifuziunii (1932-1944)”, în *Identitate națională și spirit european. Academicianul Dan Berindei la 80 de ani*, București, Editura Enciclopedică, 2003.

Idem, „Societatea Română de radiodifuziune. Războiul undelor și evenimentele din august 1944”, în *Revista istorică*, tom XV, nr. 5-6, București, 2004, p. 11-26.

Dickinson, Edward Ross, „Biopolitics, Fascism, Democracy. Some Reflections on Our Discourse About Modernity”, în *Central European History*, vol. 37, nr. 1, Cambridge University Press, martie 2004, p. 1-48.

Dobre, Florica, „Calvarul generalilor 1944-1964”, în *Document. Buletinul Arhivelor Militare Române*, I, nr. 1, București, 1998, p. 18-25.

Domșa, Ioan, *Biblioteca Centrală a Asociațiunii (Astra). Istoric - Desvoltare - Perspective*, Sibiu, Tipografia „Astra Culturală”, 1945.

Dragoman, Corneliu, *Asociațiunea „Astra”. Activitatea editorială la Sibiu*, Sibiu, 1973.

Drăghiță, Zevedei-Ioan, „Atitudine și acțiune în folosul patrimoniului cultural-național din ținutul Mureș reflectate în documentele de arhivă (14 august 1938-21 septembrie 1940)”, în *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*, 6, Sebeș, 2014, p. 631-638.

Dreghici, Ștefan, „Iuliu Moldovan and his eugenic concept”, în *Mediating globalization: Identities in Dialogue*, Târgu Mureș, Arhipelag XXI Press, 2018, p. 272-275.

Dumbrăvescu, Nicolae, „Revista *Transilvania* (1920-1946), sursă documentară pentru cunoașterea revoluției de la 1848-1849 din Transilvania”, în *Astra Sabesiensis*, I, nr. 1, Sebeș, 2015, p. 82-88.

Dunăreanu, Elena, *Presa românească sibiană (1851-1968)*, Biblioteca „Astra Sibiu”, Sibiu, 1969.

Duțu, Florin (coord.), *Autobiografii ale teologilor români ortodocși în Dosarele Securității*, București, Floare Albă de Colț, 2015.

Fanache, Vasile, „Gând românesc viața redacțională”, în *Gând românesc. Revistă de cultură, știință și artă*, VII, nr. 1 (57), Alba Iulia, mai 2013, p. 7-9.

Forosigan, Melania, „Ioan Popa-Zlatna, un neobosit luptător pentru înălțarea spirituală, socială și economică a Țării Moților”, în *Dac*, Alba Iulia, 2006, nr. 27, p. 40-46.

Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, *Școli și cursuri țărănești în anul 1937-1938*, Imprimeria Centrală, București, 1938.

Fuștei, Nicolae, „Activitatea Misiunii ortodoxe române în Transnistria (1941-1944)”, în *Tyragetia*, vol. XII, nr. 2, Chișinău, 2018, p. 215-234.

Ghergheș, Ilie, *Maramureșul între Dictatul de la Viena și Conferința de Pace de la Paris (30 august 1940- 10 februarie 1947)*, Baia Mare, Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, 2002.

Ghibu, Onisifor, *Dictatură și anarhie. Priviri critice asupra evoluției și directivelor învățământului și educației sub regimul Antonescu (1940-1944)*, Sibiu, Tipografia „Dacia Traiană”, 1944.

Ghionea, Georgeta, „An overview on the banking sistem from Oltenia (1944-1948)”, în *Managementul Intercultural*, vol. XVI, nr. 3 (31), Iași, 2014, p. 159-166.

Giurescu, Dinu C., *1943: 25 de ani de la Marea Unire*, în *Omagiu istoricului Ioan Scurtu*, Focșani, D.M. Press, 2000, p. 465-474.

Glodariu, Eugenia, „Din activitatea editorială a Astrei: Biblioteca populară a Asociațiunii”, în *Acta Musei Napocensis*, VIII, Cluj-Napoca, 1971, p. 311-319.

Gordon, Robert S.C., „Race”, în *Oxford Handbook of Fascism*, Richard J.B. Bosworth - editor, Oxford, Oxford University Press, 2009, p. 296-316.

Grad, Cornel, *Al doilea arbitraj de la Viena*, Iași, Institutul European, 1998.

Haynes, Rebecca Ann, „A New Greater Romania? Romanian Claims to the Serbian Banat”, în *Central Europe*, vol. 3, nr. 2, Leeds, W.S. Maney&Son Ltd, 2005, p. 99-120.

Hillgruber, Andreas, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române 1938-1944*, București, Humanitas, 1994.

Hlihor, Constantin, „Considerații privind guvernarea mareșalului Ion Antonescu (6 sept. 1940 - 23 aug. 1944)”, în *Argessis. Studii și comunicări*, seria Istorie, tom VIII, Pitești, 1999, p. 297-303.

Honciuc, Dana, „Statul Național Legionar. Cadrul legislativ (septembrie 1940 - ianuarie 1941)”, în *Arhivele totalitarismului*, nr. 46-47, 1-2, București, 2005, p. 29-40.

Hulea, Eugen, *Astra. Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, Sibiu, Editura Astrei, 1944.

Ilea, Vasile, *Școala Superioară Țărănească*, Sighet, Tipografia Asociațiunii pentru Cultura Poporului Român din Maramureș, 1933.

Ionescu, Mihail E., *Puterea cuvântului. Propaganda mișcării din rezistență din România (1940-1944)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Ionescu, Radu, „Preocupări artistice în revista „Transilvania”, în *ASTRA 1961-1950, 125 de ani de la înființare*, Sibiu, 1987, p. 481-484.

Isărescu, Mugur (coord.), *Viața și opera lui Mitiță Constantinescu*, în colecția *Banca Națională a României. Restitutio*, nr. 4, București, martie 2004.

Jakab, Albert Zsolt, Peti, Lehel, *Slovacii din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2018.

Lazăr, Traian D., *Iuliu Maniu și serviciile secrete: 1940-1944*, București, Mica Valahie, 2006.

Lindert, Jutta, Stein, Yael, Guggenheim, Hans, Jaakola, Jouni J.K, Strous, Rael D., „How Ethics Failed - The Role of Psychiatrists and Physicians in Nazi Programs from Exclusion to Extermination, 1933-1945”, în *Public Health Reviews*, vol. 34, nr. 1, Londra, 2012, p. 1-26.

Lupu, Corvin, „Revista Transilvania 140 de ani de la prima apariție”, în *Familia română*, 9, nr. 2-3 (29-30), Oradea, sept. 2008, p. 8-9.

Macavei, Elena, „Probleme de pedagogie socială în preocupările „ASTREI” și ale revistei „Transilvania”, în *ASTRA 1961-1950, 125 de ani de la înființare*, Sibiu, 1987, p. 467-475.

Eadem, *Asociațiunea Astra și Academia Română*, Sibiu, Editura Asociațiunii „Astra”, 2013.

Mariș, Ion, *Biblioteca Județeană Astra (1861-2001)*, Sibiu, Imago, 2001.

Matei, Irina, Nastasă-Kovács, Lucian, *Cultură și propagandă. Institutul Român din Berlin (1940-1945)*, Cluj-Napoca, Mega, 2018.

Matei, Pamfil, „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” (*Astra*) și rolul ei în cultura națională (1861-1950), Cluj-Napoca, Dacia, 1986.

Maticescu, Olimpiu, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, Dacia, 1975.

Idem, *Istoria nu face pași înapoi! (Logica istoriei împotriva Dictatului de la Viena)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1985.

Măran, Mircea, „Astra în Banatul sârbesc”, în *Asociaționism și naționalism cultural în secolele XIX-XX*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2011, p. 121-131.

Idem, „Asimilări de populație în localitățile Banatului sârbesc. Cazul minoritarilor români (sec. XIX-XX)”, în *Istorie și tradiție în spațiul românesc*, vol. 10, Sibiu, Astra Museum, Techno Media, 2013, p. 229-243.

Mândric, Adrian T., „De ce Astra și revista Transilvania?”, în *Familia română*, 9, nr. 2-3 (29-30), Oradea, sept. 2008, p. 29-30.

Melinte, Șerban, „Astra Reghin în documente noi”, în *Reghinul cultural. Studii și articole*, V, Reghin, 2001, p. 262-282.

Mihanovic, Marin, *Situația Iugoslaviei la începutul celui de-al Doilea Război Mondial*, în *Omagiu istoricului Ioan Scurtu*, Horia Dumitrescu (coord.), Focșani, D.M. Press, 2000, p. 412-436.

Mircioiu, Crișan, „Biblioteca medicală și igienică a Astrei”, în *ASTRA 125 de ani de la înființare*, Victor Grecu (coord.), Sibiu, 1987, p. 459-465.

Mitu, Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Humanitas, 1997.

Idem, *De la Burebista la Iohannis. Istории, analize, satire*, Iași, Polirom, 2017.

Mîndruț, Stelian, „La Revue de Transylvanie et l'école d'histoire de Cluj (1934-1944)”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, XXXII, Cluj-Napoca, 1987, nr. 1, p. 65-75.

Idem, „Revue de Transylvanie”. 1934-1944. Bibliografie, Cluj-Napoca, 1987.

Idem, „Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania. Istoric și activitate (1942-1948). I”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, vol. XXIX, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 1988-1989, p. 317-346; *Ibidem*, II, vol. XXX, 1990-1991, p. 151-163.

Idem, *Bibliotheca Rerum Transsilvaniae I-XXI. (1943-1946)*, București, Editura Academiei Române, 1994.

Idem, „Arbitrajul /Dictatul de la Viena, în istoriografia românească actuală. Etică „versus” Istorie (1989-2010)”, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XXVII/II. *Supplimentum. Al II-lea Arbitraj de la Viena din 30 august 1940. Antecedente și consecințe*, Satu Mare, 2011, p. 9-26.

Moga, Valer, „Despărțământul Alba Iulia al Astrei (1918-1948)”, în *Apulum*, vol. 31, Alba Iulia, 1994, p. 441-491.

Idem, „*Astra*” și societatea: 1918-1930, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.

Idem, „Românizarea orașelor din Transilvania după 1918. Studiu de caz: Alba Iulia”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 24, I, Cluj-Napoca, Mega, 2020, p. 79-127.

Moldovan, Iuliu, *Biopolitica*, Cluj, Editura Institutul de Igienă și Igienă Socială și Subsecția Eugenică și Biopolitică a „Astrei”, 1926.

Idem, *Introducere în Etnobiologie și Biopolitică*, Sibiu, 1944.

Idem, *Problema Munților Apuseni. Cuvântare la Adunarea Generală de la Abrud*, în colecția *Conferințele ASTREI - restituiri*, Biblioteca Județeană „Astra”, Sibiu, nr. 30, 2010 .

Morariu, Iuliu-Marius, „Preocupările medicale ale lui Leon Daniello reflectate în paginile „Buletinului eugenic și biopolitic” (1927-1947)”, în *Astra Salvensis*, III, 5, Salva, 2015, p. 116-123.

Moșincat, Constantin, Țârău, Augustin, *Evacuarea județelor din nord-vestul Transilvaniei (1940) și consecințele acesteia asupra județului Bihor*, Oradea, Tipo MC, 2005.

Moșincat, Constantin, *Strigătul de durere al românilor. Atrocitățile horthyste în Ardealul ocupat (1940-1944)*, Oradea, Tipo MC, 2017.

Mureșean, Silviu, „Trei documente privind contribuția lui Ioan Dimitrie Suciu la reorganizarea revistei *Luceafărul* și a înființării editurii Astra Bănățeană (1939-1940)”, în *Astra Salvensis*, III, 5, Salva, 2015, p. 72-80.

Mușat, Laura Rodica, *De la Fundația Culturală Regală „Principele Carol” la Uniunea Fundațiilor Culturale Regale (1921-1948)*, teză de doctorat susținută la Facultatea de Litere, Universitatea din București, 2018.

Mușățeanu, Liliana (coord.), *Bibliografie radiofonică românească. 1941-1944*, vol. 3, București, „Casa Radio”, 2003.

Nastasă, Lucian-editor, *Antisemitismul universitar în România, 1919-1939: mărturii documentare*, Cluj Napoca, Editura Institutului pentru studierea problemelor minorităților naționale, 2011.

Nastasă-Matei, Irina *Studenții români în perioada interbelică, între educația „națională” și universitățile occidentale*, în *Politici culturale și modele intelectuale în România*, Cluj-Napoca, Mega, 2013.

Neagu, Nina, „Misiunea ortodoxă română de peste Nistru în timpul celui de-al Doilea Război Mondial”, în *Destin Românesc*, VIII, nr. 1, Chișinău, 2002, p. 120-133.

Neagu, Răzvan Mihai, „Considerații privind viața și activitatea unei mari personalități a Banatului: Cornel Corneanu (1884-1960)”, în *Banatica*, 29, Reșița, 2019, p. 287-301.

Negru, Andrei, Pop, Emil, Zoltán, Salánki, Stăvrache, Florența, Totelecan, Silviu, *Sociologia clujeană interbelică. Repere teoretice și empirice*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2002.

Negulescu-Chiriceanu, Domnica, *Consiliul de Patronaj al Operelor Sociale: Mareșalul și doamna Antonescu. Amintiri*, în *Omagiu istoricului Valeriu Florin Dobrinescu*, Focșani, Pallas, 2003, p. 573-626.

Nicoară, Mihai Teodor, „Defascizarea Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj (1944-1946): Epurările și comprimările corpului didactic”, în *Analele Universității din București. Seria Științe Politice*, nr. 11, București, Editura Universității din București, 2009, p. 77-98.

Idem, „Dificultățile revenirii la Cluj a Universității „Regele Ferdinand I” (1944-1945)”, în *Caiete de antropologie istorică*, IX, nr. 1 (16), Cluj-Napoca, ianuarie-iunie 2010, p. 193-201.

Nicolae, Cătălin I., „Revista Fundațiilor Regale și arheologia”, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (SCIVA)*, tomul 66, nr. 3-4, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 307-327.

Nicolaescu, Nicolae-Alexandru, „Revista *Transilvania*: evoluție, tiraj, cheltuieli și areal (1896-1914)”, în *Transilvania*, nr. 12, Sibiu, 2014, p.70-77.

Idem, „Specificul editorial și locul revistei *Transilvania* în presa românească (1868-1919)”, în *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, vol. XI, Sibiu, 2014, p. 89-101.

Idem, *Revista „Transilvania”: program editorial, conținut istoriografic și bibliologic (1868-1919)*, teză de doctorat susținută la Univ. „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia, 2015 .

Idem, „Preocupări de istorie antică și medievală în cadrul Astrei. Studiu de caz revista *Transilvania* (1868-1919)”, în *Studii și articole de istorie*, LXXXII, București, 2015, p. 188-199.

Nicolescu, Gheorghe (coord.), *România în ecuația păcii și dictatului*, Pitești, Paralela 45, 2001.

Nițu, Ionela, Pintilie, Dan Ovidiu, *Societatea Concordia - Departamentul Minier Schitu Golești, județul Mușcel (1938-1944)*, în *Argesis. Studii și comunicări*, seria Istorie, tom XXIV, Pitești, 2015, p. 285- 316.

Oprea, Mădălina, *Evreii din Buzău sub regimul antonescian (1940-1944)*, Buzău, Evenimentul Românesc Group, 2005.

Eadem, „Școli și cursuri țărănești organizate de Asociația «Astra» între anii 1939-1940”, în *Teologie și Educație la Dunărea de Jos*, XVII, Galați, 2019, p. 251-274.

Eadem, „Muzee și activități de tip muzeal sub egida «Astrei» în 1940”, în *Incursiuni antropologice: lucrările conferinței „Istorie, spiritualitate, cultură: dialog și interactivitate”*, Galați, 2019, p. 355-370.

Eadem, „Școli și cursuri țărănești organizate de «Astra» între anii 1940-1944”, în *Teologie și Educație la Dunărea de Jos*, XVIII, Galați, 2020, p. 415-436.

Eadem, „Astra's cultural propaganda in Timoc and Serbian Banat”, în *The Dialogue of Multicultural Discourses. History, Political Sciences, International Relations*, Iulian Boldea, Cornel Sigmirean - editori, Târgu Mureș, 2020, p. 252-265.

Ornea, Z., *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

Otu, Petre, „Factorul militar în procesul de dezmembrare a granițelor țării (iunie-septembrie 1940). Între cedare și rezistență”, în *Revista de istorie militară*, nr. 1-2, București, 2020, p. 5-19.

Panu, Mihai-Adrian, *Știință și ideologie. Revista „Buletin eugenic și biopolitic”*, în vol. *Elite, națiune și societate în România modernă*, Liviu Neagoe-editor, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 81-100.

Pavelescu, Gheorghe, „Lucian Blaga și revista *Saeculum*”, în *Repere sibieni. Studii și referate*, Sibiu, 1982, p. 241-251.

Petcu, Marian (coord.), *Cenzura în spațiul cultural românesc*, București, Comunicare.ro, 2005.

Petrescu, Dragoș, Petrescu, Daniela, „Organizația Șoimii Carpaților în perioada interbelică”, în *Carpica*, nr. XXXII, Bacău, 2003, p. 187-196.

Petrescu, Dragoș, „Fundația Culturală *Principele Carol* (1921-1940)”, în *Carpica*, XXIX, Bacău, 2000, p. 271-276.

Idem, „Asociații și instituții culturale în România interbelică”, în *Carpica*, XXXIII, Bacău, 2004, p. 257-270.

Popa, Bogdan, *Educație fizică, sport și societate în România interbelică*, București, Eikon, 2013.

Popa, Mircea, „Rolul cultural al revistei *Transilvania*”, în *Transilvania*, serie nouă, XI (LXXXVIII), nr. 4, Sibiu, 1982, p. 21-22.

Popa, Mirela, *Sora de ocrotire 1943-1947. Indice bibliografic*, Sibiu, 1979, (mss. dactilografiat).

Popa, Petre, „Câteva considerații privind Împrumutul Reîntregirii din 1941 și Împrumutul Apărării Naționale din 1944”, în *Argesis. Studii și comunicări*, seria Istorie, tom XXI, Pitești, 2012, p. 255-259.

Popi, Gligor, *Românii din Banatul sârbesc, 1941-1996*, vol. II, Panciova, Libertatea, 1998

Idem, „Poziția românilor din Voivodina și eforturile pentru conservarea etnică”, în *Banatica*, vol. 15/II, Reșița, 1999, p. 175-179.

Popović, Virginia, „Asociația Astra și viața culturală a românilor din Banatul Sârbesc”, în *Astra și arădenii - ctitori de modernitate românească*, Aurel Ardelean (coord.), Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018, p. 79-86.

Popu-Câmpeanu, Ion, *Bănci populare și cooperative sătetești*, Cluj, Editura Secției Social-Economice a „Astrei”, 1928.

Preda, Gheorghe, *Rasele din Europa și rasa română. Considerațiuni generale asupra raselor din Europa și, în special, asupra rasei noastre românești*, Sibiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană”, 1924.

Idem, *Activitatea Astrei în 25 de ani dela Unire (1918-1943)*, Sibiu, Editura „Astra”, 1944.

Pușcaș, Vasile, *Al doilea război mondial: Transilvania și aranjamentele europene (1940-1944)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 1995.

Idem, *Refugiul, reorganizarea și revenirea la Cluj a Universității „Regele Ferdinand I” (1940-1945)*, în *Omagiu istoricului Ioan Scurtu*, Focșani, D.M. Press, 2000, p. 530-550 .

Racovițan, Mihai, *Preocupări istoriografice ale Astrei între 1867-1918*, în vol. *Astra 1861-1991. 130 de ani de la înființare*, Victor V. Grecu (coord.), Sibiu, 1992, p. 223-227.

Racovițan, Radu, „Istoria națională, prioritatea revistei *Transilvania* între 1868-1918, în *Transilvania*, Serie nouă, XLI (CXLV), Sibiu, 2013, nr. 10, p. 77-82.

Rembis, Michael, Kudlick, Catherine, Nielsen, Kim E.- editori, *The Oxford Handbook of Disability History*, Oxford, Oxford University Press, 2018.

Rex, John, *Rasă și etnie*, București, DU Style, 1998.

Rîpeanu, Bujor T., *Filmat în România: filmul documentar. 1897-1948*, București, Meronia, 2008.

Romănu, Gheorghe, „Dr. Cornel Corneanu în arealul vieții bisericești, culturale și naționale din eparhia Caransebeșului”, în *Altarul Banatului*, 1-3, Timișoara, 2019, p. 129-145.

Rotar, Marius, „Comuniști albaiulieni până la 23 August 1944. Cazul unui oraș din provincie”, în *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*, 10, 2018, p. 333-374.

Rudolf, Cristian, „Poraimos în Banat. O cercetare fundamentală asupra Holocaustului romilor în județele Caraș, Severin, Timiș-Torontal și Arad (1939-1945)”, în *Banatica*, 30, Reșița, 2020, p. 567-595.

Rus, Emanuil, „Silviu Dragomir - artizan și istoric al Marii Uniri”, în *Satu Mare Studii și Comunicări*, XXV/II, Satu Mare, 2008, p. 149-154.

Rusu, Mihai Stelian, *Memoria națională românească. Facerea și prefacerile discursive ale trecutului național*, Iași, Institutul European, 2015.

Scurtu, Ioan, Hlihor, Constantin, *Complot împotriva României: 1939-1947*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994.

Sdrobiș, Dragoș, „O identitate disputată în România interbelică: intelectualul. Între tribulații generaționale și diferențe specifice”, în vol. *Politici culturale și modele intelectuale în România*, Lucian Nastasă, Dragoș Sdrobiș - editori, Cluj-Napoca, Mega, 2013.

Idem, „Originile sociale, legislative și ideologice al Legii Serviciului Social”, în *Sociologie Românească*, vol. XII, nr. 1-2, București, 2014, p. 57-73.

Idem, „Sub trei dictaturi. Note privind legislația învățământului superior din România (1938-1944)”, în *Historia Universitatis Iassiensis*, IX, Iași, 2018, p. 93-120.

Sălăgean, Marcela, *Transilvania în jocul de interese al Marilor Puteri (1940-1947)*, Cluj-Napoca, Mega, 2013.

Secașiu, Claudiu, „Noaptea demnitarilor (5/6 mai 1950)”, în *Revista 22*, IX, nr. 33, București, 18-24 august 1998, p. 10-12.

Idem, „Noaptea demnitarilor. Contribuții privind distrugerea elitei românești”, în *Analele Sighet 6. Anul 1948 - instituționalizarea comunismului. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmației (19-21 iunie 1998)*, Romulus Rusan - editor, București, Fundația Academică Civică, 1998, p. 894-921.

Idem, *Contribuții privind distrugerea elitei românești*, în *Memoria închisorii Sighet*, Romulus Rusan - editor, București, Fundația Academică Civică, 1999, p. 239-266.

Simion, A., *Dictatul de la Viena*, Cluj, Dacia, 1972.

Idem, *Regimul politic din România în perioada sept.1940-ian.1941*, Cluj-Napoca, Dacia, 1976.

Idem, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj-Napoca, Dacia, 1979.

Idem, *Agresiunile naziste din Europa în anii 1938-1939*, București, Eminescu, 1983.

Solomon, Flavius, „Oportunism și colaboraționism intelectual în timp de război. Pe urmele expedițiilor academice românești la Odessa în anii 1941-1944”, în *Archiva Moldaviae*, vol. X, Iași, 2018, p. 341-362.

Solonari, Vladimir, *Purifying the Nation: Population Exchange and Ethnic Cleansing in Nazi-Allied Romania*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2010.

Idem, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, Iași, Polirom, 2015.

Stan, Constantin I., „Contribuții privind evacuarea administrației românești din nord-vestul Transilvaniei în urma Dictatului de la Viena”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XXVIII-XXIX/2, Deva, 1999-2000, p. 555-563.

Stanomir, Ioan, „Autoritarism și concentrare a puterilor: Notații constituționale asupra regimului antonescian”, în *Annals of the University of Bucharest/ Political science series*, nr. 4, București, 2002, p. 43-56.

Stavrache, Dumitru, Vasilescu, Gheorghe, „Misiunea bisericească română în Transnistria (1941-1944)”, în *Document. Buletinul arhivelor militare române*, nr. 2-3, București, 1998, p. 48-52.

Stănică, Viorel, „Administrarea teritoriului României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial”, în *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 19, Cluj-Napoca, 2007, p. 107-116.

Stoenescu, Alex Mihai, *Armata, mareșalul și evreii. Cazurile Dorohoi, București, Iași, Odessa*, București, Rao International Publishing Company, 1998.

Stone, Dan, „Nazi race ideologues”, în *Patterns of Prejudice*, vol. 50, nr. 4-5, Londra, 2016, p. 445-457.

Stratulat, Mariana, Gașpăr, Marin, „Activitatea Astei de-a lungul anilor în Banatul Voivodinean”, în *Glasul Cerbiciei*, nr. 7, anul II, Vârșeț, 2011, p. 36-37.

Stroea, Adrian, Ghinoiu, Marin, *File din istoria artileriei. Fapte, întâmplări și oameni*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2015.

Szemkovics, Laurențiu-Ștefan, „Două scrisori ale lui Vasile Goldiș (1923, 1926)”, în *Analele Aradului*, III, nr. 3, Arad, 2017, p. 186-193.

Șara, Marin, *Astra reghineană – 125 de ani de la înființare*, Reghin, Total Printexim, 1999.

Șara, Marin, Frandăș, Ilie, *Dr. Eugen Nicoară și Astra reghineană. 135 de ani de la înființarea despărțământului Reghin al Astei, Târgu Mureș*, Nico, 2010.

Șipoș, Sorin, Pop, Ioan Aurel, *Dosarul de anchetă al istoricului Silviu Dragomir (1 iulie 1949)*, în vol. *Silviu Dragomir. 120 de ani de la naștere*, Ioan-Aurel Pop și Sorin Șipoș (coord.), Oradea, Editura Universității din Oradea, 2011.

Todor, Raul-Marian, „Șoimii Carpaților”, în *Transilvania*, nr. 7, Sibiu, 2018, p. 93-96.

Tomoni, Dumitru, „Constituirea Regionalei *Astra Bănățeană* și activitatea ei în perioada 1937-1944”, în *Studii de Istorie a Banatului*, vol. XVII - XVIII (1993-1994), Timișoara, Tipografia Universității de Vest, 1996, p. 173-186.

Idem, „*Astra Bănățeană* în perioada 1937-1948”, în *Arhivele Banatului. Muzeul Banatului*, Timișoara, 1997, 5, p. 369-381.

Idem, „Cultură și politică în Banat (1944-1948). Sfârșitul Regionalei *Astra Bănățeană*”, în *Analele Banatului*, XII-XIII, Timișoara, 2004-2005, p. 457-479.

Idem, *Sabin Evușianu. Un dascăl în slujba neamului*, Timișoara, Eurostampa, 2014.

Trașcă, Ottmar, *Relațiile politice și militare româno-germane: septembrie 1940 - august 1944*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2013.

Treitel, Corrina, „Max Rubner and the Biopolitics of Rational Nutrition”, în *Central European History*, vol. 41, nr. 1, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 1-25.

Trifu Căta, Traian, „*Astra* din Petrovasâla”, în *Familia Română*, 9, nr. 2-3 (29-30), Oradea, septembrie 2008, p. 28.

Turcuș, Veronica, „O cordială relație diplomatică: Lucrețiu Pătrășcanu - Renato Bova Scoppa, ministrul Italiei la București”, în *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”. Series Historica*, tom LIX, Cluj-Napoca, 2020, p. 323-342.

Turda, Marius, „The Nation as Object: Race, Blood, and Biopolitics in Interwar Romania”, în *Slavic Review*, vol. 66, nr. 3, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, p. 413-441.

Idem, „From Craniology to Serology: Racial Anthropology in Interwar Hungary and Romania”, în *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, vol. 43, nr. 4, John Wiley and Sons Inc., SUA, 2007, p. 361-377.

Idem, *Eugenism și antropologie rasială în România 1874-1944*, București, Cuvântul, 2008.

Idem, „To End the Degeneration of a Nation”: Debates on Eugenic Sterilization in Interwar Romania”, în *Cambridge Journal of Medical History*, 53, nr. 1, Cambridge University Press, 2009, p. 77-104.

Idem, *Modernism and Eugenics*, Londra, Palgrave Macmillan, 2010.

Idem, *Eugenism și modernitate. Națiune, Rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)*, Iași, Polirom, 2015.

Idem (editor), *The History of East-Central European Eugenics, 1900-1945: Sources and Commentaries*, Londra, Bloomsbury Academic, 2015.

Turda, Marius, Quine, Maria Sophia, *Istorie și rasism. Ideea de rasă de la Iluminism la Donald Trump*, Iași, Polirom, 2019.

Țincu, Bucur, „*Transilvania (1868-1900)*”, în *Reviste literare românești din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea*, Ovidiu Papadima (coord.), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 23-50.

Idem, „*Transilvania 1901-1918*”, în *Reviste literare românești de la începutul secolului al XX-lea*, Ovidiu Papadima (coord.), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, p. 105-148.

Țiu, Ilarion, „Părintele profesor Spiridon Câdea. Destinul unui legionar indezirabil pentru regimul comunist”, în *Altarul Reîntregirii*, Supplement 2014: *Eucharist and Martyrdom. From the Ancient Catacombs to the Communist Prisons. Proceedings of 13th International Symposium on Science, Theology and Arts*, vol. II, Alba Iulia, 2014, p. 293-307.

Țurcanu, Georgeta, „Etnomuzeologul Ion Chelcea - cercetător, publicist, fondator al Muzeului Etnografic al Moldovei din Iași”, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, XV-XX, vol. II, Vaslui, 1993-1998, p. 215-222.

Țurlea, Petre, *Români și unguri 1940-2011*, Ploiești, Karta-Graphic, 2011.

Vasile, Valentin, *Viața cotidiană a românilor între anii 1941-1965*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2014.

Vasiliu, Gabriel, *Sextil Pușcariu în gândirea contemporanilor*, Cluj-Napoca, Napoca Star, 2008.

Veaceslav Ciorbă, „Misiunea ortodoxă română din stânga Nistrului (1941-1944)”, în *Secolul XX. Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1-2, Chișinău, 2011, p. 58-67.

Veiga, Francisco, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, București, Humanitas, 1995.

Volovici, Leon, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască”. Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, București, Humanitas, 1993.

V. WEBOGRAFIE

106 ani de la nașterea renumitului medic Salvator Cupcea, fiu al Careiului, 8 august 2014, accesat la 20 martie 2021, <https://www.buletindecarei.ro/2014/08/106-ani-de-la-nasterea-renumitului-medic-salvator-cupceafiu-al-careiului.html>.

Cristea, Sandu-Timoc, *O viață dedicată românilor timoceni*, accesat la 9 noiembrie 2020, <http://celedouatribalii.blogspot.com/2007/03/o-via-dedicat-romnilor-timoceni-cristea.html>.

Dicționarul de idei și ideologii, (canal de Youtube), episodul 21, *Ce este eugenismul?*, invitat Marius Turda, accesat la 15 aprilie 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=IrA4KvaAquE>.

Evoluția și misiunea poporului român: din cartea vieții neamului românesc/ Noi, accesat la 1 octombrie 2021, <https://www.cinemagia.ro/filme/evolutia-si-misiunea-poporului-roman-din-carte-vietii-neamului-romanesc-34086/>.

Hentea, Călin, *Propaganda în filmul românesc*, în *Flacăra*, nr. 1-2, ianuarie - februarie 2010, accesat la 10 aprilie 2020, <http://revistaflacara.ro/propaganda-in-filmul-romanesc/>.

Fișe matricole penale existente în baza de date a IICCMER, accesate la 28 martie 2020, <https://www.iiccr.ro/resurse/fisele-matricole-penale/fise-matricole-penale-personalitati/>; Fișă matricolă penală: Zenovie Pâclisanu, <http://www.memorialsighet.ro/fisa-matricola-penala-zenovie-paclisanu/>; Fișă matricolă penală: Ioan Lupaș, <http://www.memorialsighet.ro/fisa-matricola-penala-ioan-lupas/>.

Final Report of the International Commission on the Holocaust in Romania, (rezumat), București, 11 noiembrie 2004, accesat la 31 mai 2021, <https://www.ushmm.org/m/pdfs/20080725-romania-commission-executive-summary-romanian.pdf>.

Ion Breazu, în *Memorie și cunoaștere locală*, secțiune a site-ului Bibliotecii Județene „Octavian Goga” Cluj, accesată la 15 martie 2021, https://www.bjc.ro/wiki/index.php/Breazu%2C_Ion.

Iordachi, Constantin, Turda, Marius, „Reconciliere politică versus discurs istoric: percepția Ungariei în istoriografia românească, 1989-1999”, în *Altera*, VI, nr. 14, 2000, accesat la 10 martie 2021, <http://www.altera.adatbank.transindex.ro/pdf/14/010.pdf>.

Letsinger, Michael A., *The Nazi Genocide: Eugenics, Ideology, and Implementation 1933-1945*, 2015, Electronic Theses and Dissertations. Paper 2472, <https://dc.etsu.edu/etd/2472>.

Mihailide, Mihail, *Iuliu Moldovan, întemeietorul sănătății publice în România*, ian. 2012, accesat la 23 martie 2021, <https://www.viata-medicala.ro/na/iuliu-moldovan-intemeietorul-sanatatii-publice-in-romania-4698>.

Muzeul virtual al Unirii, coperta dosarului inculpatului Silviu Dragomir, accesat la 20 martie 2020, <https://www.mvu.ro/index.php/product/coperta-dosarului-de-c-m-deschis-lui-silviu-dragomir/?fbclid=IwAR3IjmghCgQPj6LtiJphr5stoKkno9kmxpYqJTqhPAtkPoxznlwOhtN59c0>.

Oane, Sorin, *Forme de propagandă legionară după asasinarea lui I. G. Duca*, accesat la 20 martie 2020, <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/forme-de-propaganda-legionara-dupa-asasinarea-lui-i-g-duca>.

Pe scena cinematografului Aro (Patria), 14 mai 2013, accesat la 1 octombrie 2021, <http://punctedefuga.ro/2013/05/pe-scena-cinematografului-aro-patria/>.

Popi, Gligor, *ASTRA – factor care reprezintă și apără interesele naționale și culturale ale românilor din Banatul iugoslav*, accesat la 9 noiembrie 2020, <http://astra.iasi.roedu.net/texte/nr46BanatulIugoslav.html>.

Stanciu, Bogdan, *Dictatul de la Viena, dincolo de Wikipedia: „Dacă nu acceptam, dispăream de pe hartă”*, în *Transilvania Reporter*, din 30.08.2013, accesat la 20 mai 2020, <https://transilvaniareporter.ro/analize/dictatul-de-la-viena-dincolo-de-wikipedia-decizia-de-acceptare-a-arbitrajului-a-fost-salutara-altfel-dispaream-de-pe-harta/>.

Ștefănuț, Laura, *România interbelică își construia românul perfect*, interviu cu Marius Turda din 22.11.2012, accesat la 12 martie 2021, <https://romaniailibera.ro/aldine/history/romania-interbelica-isi-construia-romanul-perfect-285013>.

Universitatea Babeș-Bolyai - scurt istoric, accesat la 4 aprilie 2020, <https://www.ubbcluj.ro/ro/despre/prezentare/istoric>.

Bază de date despre filme românești realizate și rulate în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, accesată la 10 octombrie 2020, <https://www.cinemagia.ro/filme-documentare/1940/>; <https://www.cinemagia.ro/filme-documentare/1941/>; <https://www.cinemagia.ro/filme-documentare/1942/?&pn=2>; <https://www.cinemagia.ro/filme-documentare/1943/>; <https://www.cinemagia.ro/filme-documentare/1944/> <https://armyuser.blogspot.com/2011/01/palatul-oficiului-national-de-turism.html>

<http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/alba>

www.activenews.ro;

www.centenar-romania.ro;

www.fototecaortodoxiei.ro